

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Jana Beránková

Bakalářská práce

**Současná reflexe šamanismu
z pohledu vysokoškolských studentů**

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Turková CSc.

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6.1.2012

.....
podpis

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala především PhDr. Miloslavě Turkové CSc. za vedení této práce a také všem mým respondentům, bez nichž by těžko mohla vzniknout.

Obsah

Úvod.....	5
1. Šamanismus a pojmy s ním související.....	7
1.1. Šamanská extáze.....	9
1.2. Spojení s duchy.....	10
1.3. Iniciace.....	12
1.4. Trans.....	13
1.5. Šamanův oděv a buben.....	14
2. Funkce šamana ve společnosti.....	16
3. „Diagnóza“ šamana.....	18
3.1. Iniciační krize.....	19
4. Neošamanismus, urbanšamanismus a kyberšamanismus.....	21
5. Rituál.....	23
5.1. Charakteristika rituálu.....	23
5.2. Funkce rituálu.....	24
6. Pověra a zvyk.....	26
7.1. Popis výzkumu.....	27
7.2. Cíl a metodický přístup výzkumu.....	27
7.3. Popis výzkumného vzorku.....	29
7.4. Metody sběru dat a průběh rozhovorů.....	30
7.5. Zpracování dat.....	31
8. Analýza rozhovorů.....	32
8.1. ŠAMANISMUS.....	32
8.2. POSTAVA ŠAMANA A JEHO FUNKCE VE SPOLEČNOSTI.....	34
8.3. RITUÁL.....	38
8.3.1. Funkce rituálu.....	40
8.3.2. Dodržování rituálu.....	42
8.4. POVĚRA.....	44
8.5. ZVYK.....	47
10. Použitá literatura.....	52

„Šamani stojí v čele dlouhé linie neobyčejných lidí, kteří žili tak, že na ně obyčejní smrtelníci pohlíželi s úctou či žárlivostí, případně s obojím dohromady. Tito lidští hrdinové, léčitelé, pomocníci, svatí a mudrcové, dokázali využít svého potenciálu. Jejich životy byly zvěčněny v písních, legendách i mýtech. Obyčejní smrtelníci nad nimi žasnou a jsou z nich v rozpacích. Vzhlíží k nim nebo je dokonce uctívají a nezřídka cítí, že musí být něčím víc, než pouhým člověkem, přestože sami hrdinové to o sobě nikdy netvrdí.“

Roger Walsh, The World of Shamanism, str.20.

Úvod

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala téma šamanismu. Během svého studia jsem se s tímto pojmem několikrát setkala, ale co mě k tomuto výběru přimělo především, byl můj bakalářský překlad, který se týkal právě šamanismu. Kniha mi připadala natolik zajímavá, že jsem se rozhodla se tímto tématem ještě dále zabývat. Moje práce tedy bude vycházet především z knihy Rogera Walshe „The World of Shamanism: New Views of an Ancient Tradition“. Je to dílo, které si klade za cíl jednak představit šamanské praktiky, ale také ověřit je ve světle moderního výzkumu. Třetí cíl této knihy pak spočívá ve zhodnocení extrémních tvrzení o šamanech. Mnoho raných výzkumníků je totiž diagnostikovalo jako neurotické či psychotické šarlatány. Na druhou stranu je pak autoři populárních děl někdy vyobrazili jako někoho, kdo je nadčlověkem, svatým či mudrcem. Pečlivé zkoumání však ukázalo, že ani jedna z těchto variant není založena na realitě.

Šamanismus představuje v dnešní přetechnizované době téma, jež je spíše na okraji

společenského zájmu. Většina lidí už dnes není ani zdaleka tak spojena s přírodou, jako tomu bylo dříve, nejen u šamanů. A budeme-li šamanismus považovat za předchůdce náboženství, je zřejmé, že v dnešní ateistické společnosti pro něj už nezbyvá příliš mnoho místa. Je tedy otázkou, zda má pro dnešní mladé lidi ještě vůbec nějaký význam. Cílem mé bakalářské práce proto bude zjistit, jaké představy mají dnešní čeští vysokoškolští studenti o šamanismu i dalších pojmech, které s touto problematikou souvisí, jako je rituál, pověra nebo zvyk, případně, zda, pokud vůbec, je nějak ovlivňují.

Abych měla při samotném výzkumu z čeho vycházet, zaměřím se v teoretické části především na samotnou definici pojmu šamanismus či šaman. Definovat ho, jak později zjistíme, není vůbec jednoduché, protože šamanismus jako fenomén není celosvětově jednotný, přesto však existují některé charakteristiky, které se shodně objevují ve všech případech. Dále se budu věnovat problematice psychického zdraví šamana i „novým“ formám šamanismu, které jsou spojeny s moderní západní společností. A protože se v praktické části budu ptát, zda dotazovaní mají nějaký vztah k pověrám, v neposlední řadě se pokusím definovat také samotný rituál, pověry a zvyky.

I. Teoretická část

1. Šamanismus a pojmy s ním související

Kdo je to vlastně šaman a jak definovat šamanismus? To jsou otázky, na které neexistují příliš jednoznačné odpovědi. Jak ve své knize říká francouzská antropoložka Roberte Hamayon: „Po více než sto let tu máme otázku, co je šamanismus, která v konečné analýze překáží všem pokusům k jejímu definování.“¹

Termín šamanismus pochází ze Sibiře – od Tunguzského národa. Slovo *saman*, znamená „ten, kdo je vzrušený, osvícený, povznesený“.² Je to pravděpodobně odvozeno z prastarého indického slova znamenajícího „nadchnout se a mít sebekázeň“ či od tunguzského slova, které znamená „vědět.“ Termín *šaman* znamená pro antropology léčitele pocházejícího z rozličné kultury, který může být nazván rovněž medicinmanem, čarodějem, mágem nebo kouzelníkem.

V šamanismu jde o získání kontaktu s nadpřirozeným světem. Šaman se snaží ovlivňovat přírodní síly pomocí styků se světem duchů, který existuje vedle světa reálného. Svět duchů je pro obyčejné lidi neviditelný, avšak šamani do něj mohou vstupovat pomocí různých speciálních metod.

Antropologové byli dříve zaujati právě především interakcí mezi šamany a „duchy“. Mnoho členů kmene může vidět duchy nebo jimi dokonce být posedlí, ale pouze šamani nad nimi mají určitý stupeň kontroly a jsou schopni jim přikazovat, rozmlouvat s nimi a prosit je o to, aby kmen podporovali. Později se pak antropologové zaměřili naopak na schopnost šamanů ovládat stavy vědomí, při nichž k interakcím s „duchy“ dochází. Když se západní kultura začala zajímat o stavy změněného vědomí, tak se také výzkumníci

¹ Francfort, H., Hamayon, R., The Concept of shamanism: Uses and abuses.

² Walsh, R., Svět šamanismu, str. 7.

začali zajímat o použití těchto stavů při náboženských praktikách.³ Pro širší definici šamanismu postačí říci, že šaman je odborník, který pronikne do kontrolovaných stavů změněného vědomí, v zastoupení své komunity.⁴ Takoví odborníci mohou být například jogíni vstupující do samádhi⁵ či média přicházející do transu a hovořící s duchy. Široká definice šamanismu tak zahrnuje kohokoli, kdo je schopen vstoupit do kontrolovaných stavů změněného vědomí. Ať jsou tyto stavy jakéhokoli druhu.

Existují však i definice mnohem užší, které specifikují změněné stavy vědomí na stavy „extatické.“ Na tom má hlavní podíl především rumunský historik náboženství Mircea Eliade, jehož kniha „Šamanismus a nejstarší techniky extáze“⁶ je pro studium šamanismu zásadní. V dnešní době je však toto dílo také předmětem sporů.⁷ Je tomu tak zejména proto, že v ní Eliade tvrdí: „První a možná nejpřesnější definice tohoto složitého jevu tedy bude znít takto: šamanismus je technika extáze.“⁸ Přičemž extáze zde neznamena blaženost, ale spíše "vytržení ze svého běžného stavu". Šamani mohou při těchto stavech extáze zažít cesty vesmírem i do různých vzdálených světů. Podle Eliadeho je tedy šaman odborníkem na trans, během něhož má pocit, že jeho duše opustila tělo a stoupá do nebe nebo klesá do podsvětí. Během těchto cest získává vědomosti a sílu potřebnou k pomáhání lidem ve svém společenství.⁹

Interakce s duchy je v definicích šamanismu často zmiňována. Michael Harner¹⁰ kromě toho navrhl, že klíčovými prvky šamanských praktik může být „kontakt se skrytou realitou.“¹¹ Šaman je pro něj „muž nebo žena, jež vstupují do stavů změněného vědomí, navazují styk a využívají skrytou realitu k získání zkušeností, síly a pomoci lidem. Šaman má alespoň jednoho, většinou spíše více „duchů,“ kteří mu jsou k službám.“¹²

Šamanismus je spíše technika, než náboženství.¹³ Každý šaman je totiž jedinečná individualita, jež své praktiky provozuje osobitým způsobem a šamanismus neměl nikdy ani žádnou organizovanou podobu – každý šaman byl vždy sám za sebe. Eliade uvádí, že: „Šamanismus není vlastně náboženství, ale soubor extatických a terapeutických metod,

³ Tamtéž.

⁴ Peters, L., Price-Williams, D., American Ethnologist, 7, str. 397-418.

⁵ Sjednocení mysli. Soustředění mysli na jeden předmět při úplném vyloučení všeho ostatního.(Nárada Mahá Théra, Buddha a jeho učení, str.374)

⁶ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze.

⁷ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 7.

⁸ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze.

⁹ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze.

¹⁰ Harner, M., Cesta šamana: Jak probudit svůj vnitřní potenciál.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ Eliade, M., Slovník náboženství, str. 231.

jejichž účelem je získat kontakt se souběžným, ale neviditelným světem duchů, a jejich podporu při správě věcí lidských.“¹⁴ Také podle Michaela Harnera¹⁵ je šamanismus pouze metoda, ne žádné náboženství s pevně daným souborem dogmat.

Roger Walsh pak ve své knize navrhuje tuto definici: „Šamanismus může být definován, jako skupina tradic, jejichž provozovatelé vstupují do stavů změněného vědomí, ve kterých zažijí sami sebe či své duchy, v interakci s dalšími bytostmi, často během cestování do jiných sfér, za účelem pomoci svému společenství.“¹⁶ Podle Michaela Harnera¹⁷ je šamanismus pro lidstvo nejrozšířenějším systémem léčení těla i duše současně. Šamanské metody se používají nejméně dvacet až třicet tisíc let. V současné době se šamanské umění dochovalo díky národům, které si ještě zachovaly svou původní kulturu. Protože neexistují téměř žádné dochované písemné záznamy, týkající se šamanismu, jsou pro nás právě tyto národy velice důležité – jen díky nim se o šamanských dovednostech můžeme dozvědět.¹⁸ Je zajímavé, že šamanské praktiky jsou na všech místech světa podobné. Je to pravděpodobně proto, že tisíce let lidé získávali zkušenosti technikou pokusů a omylů. Lidé různých kulturních úrovní tak docházeli ke stejným závěrům. Nejvíce se šamanismus rozvíjel v kulturách, jež neměly technické vymoženosti současné medicíny. Tito lidé přežili právě díky rozvoji lidského rozumu.¹⁹

1.1. Šamanská extáze

Jedním z klíčových rysů šamanismu je zajisté extatická zkušenost šamana. Podle Eliadeho se vyskytovala šamanská extáze již v paleolitu. Šaman je podle něj schopen během stavů extáze proniknout do lidského těla stejně tak, jako do duše zemřelého zvířete či božstva.²⁰

Dále se Eliade ještě zmiňuje o tom, že: „Šaman se např. u Mansů vyznačuje bystrostí, dokonale pružným tělem a zdánlivě nevyčerpatelnou energií. Už samotnou

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Harner, M., Current Anthropology, v: Walsh, R., Svět šamanismu.

¹⁶ Walsh, R., Svět šamanismu, str.8.

¹⁷ Harner, M., Tajemství šamanismu, str. 49.

¹⁸ Harner, M., Tajemství šamanismu, str. 49.

¹⁹ Harner, M., Tajemství šamanismu, str. 51.

²⁰ Eliade, M., Dějiny náboženského myšlení I., str. 51.

přípravou na svou budoucí práci adept usiluje o posílení vlastního těla a zdokonalení svých duševních schopností." ²¹

Hultkranz²² pak extázi definuje jako „stav transu s psychogenním, hysteroidním typem reakce, formujícím se dle příkazů mysli a osvědčujícím se na úrovních a v různých situacích a její stupeň není pevně daný....jako abnormální mentální stav obrácení se do sebe, který může být vyvolán sugescí či umělými prostředky (drogy, narkotika, atd.), a který je vyjádřením pro vědomé či nevědomé přání visionáře.“ Extáze může být z psychologického hlediska chápána jako specifická náboženská forma sugestivního pohroužení. Různé druhy extatických zkušeností nejsou typické pouze pro šamanismus, ale ne každého extatika můžeme označit za šamana. Šaman je totiž „odborníkem“ na trans, během něhož má pocit, že jeho duše opustila tělo a stoupá do nebe nebo klesá do podsvětí.²³

Extatický tanec šamanů někdy sám o sobě slouží k přechodu mezi světy. Šamani jej provádí uvnitř jurty přeplněné diváky, jež má přesně vymezený prostor. Na sobě při tom mají oděv s patnácti kilovými železnými kroužky a jiné předměty, přesto však nikdy nikoho neuhodí. Jedná se o podivuhodnou kontrolu pohybů prováděných v extázi, jež svědčí o úžasné psychické odolnosti. Sibiřský a severoasijský šaman zpravidla nikdy nejeví známky duševní poruchy. Jeho paměť i schopnost sebekontroly tak zjevně převyšuje průměr.²⁴

1.2. Spojení s duchy

Pro šamanismus je dále typické spojení s duchy, které přímo souvisí s výše zmíněnou schopností extáze. Abychom vůbec mohli mluvit o šamanismu, musíme připustit existenci „duchů“ - šaman je ten, kdo vstupuje do jiných světů s pomocí „duchů“. „V šamanismu nováčky nejdříve zkrotí své duchy, a pak je využijí pro svůj kmen.“²⁵

Podle Rogera Walshe přebývají šamani ve vědomém vesmíru, který je plný duchů, jež mohou mít obrovský vliv na jednotlivce i na celý kmen. „Běžní lidé jsou většinou nebohé

²¹ Tamtéž, str. 41.

²² Hultkranz, A., Ecological and Phenomenological Aspects of Shamanism, v: Svět šamanismu, str. 41.

²³ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze, str.26.

²⁴ Tamtéž, str. 88.

²⁵ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 26.

oběti, které mají nad svými duchy pouze malou kontrolu. Jejich jediná možnost je modlit se, obětovat a dodržovat kmenová tabu nebo požádat šamana, aby se za ně přimluvil. Protože pouze šaman může duchy ovládat.“²⁶ Duchové jsou pro netréované oko obvykle neviditelní, významnou část šamanského tréninku tak zahrnuje schopnost „duchovního vidění“, díky němuž mohou být duchové rozpoznáni.²⁷ Duchové jsou obvykle viděni za specifických podmínek, jako jsou stavy změněného vědomí či snížené osvětlení. Například indiáni kmene Jivaro pocházející z Jižní Ameriky, tráví celé dny hladověním a užíváním drog, dokud duchy neuvidí.²⁸ Úděl budoucího šamana, jenž se chce naučit vidět duchy, se tedy skládá ze dvou fází. První je duchy jednoduše zahlédnout. Druhá pak rozvinout permanentní schopnost jejich vidění tak, že mohou být libovolně přivoláni a pociťováni.²⁹ Přestože šamani představují poměrně nejednotnou skupinu, tak všechny kategorie šamanů mají své pomocné a ochranné duchy, jejichž povaha a účinná moc se mohou podle kategorie značně lišit.³⁰ Existuje také několik druhů duchů. Jsou duchové, kteří pomáhají, s nimiž se šaman radí během svých letů, dále pak duchové, jež ho ochraňují nebo učí. Někteří duchové se objevují často, jiní naopak pouze výjimečně. Na druhou stranu však existují i duchové, kteří škodí a přinášejí například nemoci. S těmi musí šaman vstupovat do bojů – obvykle prostřednictvím svých pomocných duchů. „Šaman se může změnit v orla a stoupat do nebe nebo se stát vlkem a cítit jeho sílu.“³¹ Eliade uvádí, že: „Mezi šamanem a jeho duchy se utváří jakýsi důvěrný vztah. V etnologické literatuře se jim ostatně říká duchové domácí, pomocní nebo strážní. Je však třeba důsledně rozlišovat mezi těmito duchy domácími a další kategorií duchů, kteří jsou silnější a jimž se říká duchové ochranní; rovněž je třeba rozlišovat mezi těmito duchy a božskými či polobožskými bytostmi, které šaman vzývá během seance. Šaman je tedy člověk udržující konkrétní, bezprostřední vztahy s bohy a duchy, vidí je před sebou, mluví s nimi, zapřísahá je, „kontroluje“ jich však omezený počet.“³²

²⁶ Tamtéž, str. 63.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, str. 64.

³⁰ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze, str. 91.

³¹ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 65.

³² Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze, str. 90.

1.3. Iniclace

Šaman může být zvolen buď na základě dědičnosti nebo kvůli pozoruhodným schopnostem či zkušenostem. Může to být například neobvyklý vzhled, nemoc – jako například epilepsie, nečekané uzdravení z několika chorob nebo různá znamení.³³

Po té, co je kandidát šamana zvolen duchy, začíná náročný proces iniciace. Je to proces, který je v životě šamana klíčový, protože se vlastně z „obyčejného“ smrtelníka stává ten, jenž je schopen komunikovat s jinými světy i jejich duchy. Povolání k výkonu šamanské funkce bývá někdy označováno jako šamanská nemoc. Objevuje se totiž podivné chování: „Nemoci, sny a více či méně patogenní extáze jsou v podstatě prostředky k tomu, aby se příslušný jedinec stal šamanem. Po této extatické zkušenosti následuje teoretické i praktické předávání zkušeností starými mistry.“ Status vyvolené osoby se mění – z profánního člověka se stává odborník na posvátno.³⁴ U každého šamana je zasvěcení zcela individuální proces, avšak existují témata, jež se v různých variacích opakují. Iniclace šamanů často obsahuje náměty týkající se utrpení, smrti a zmrtvýchvstání. Častým motivem je pak rozřezání šamanova těla na kousky duchy, démony nebo zvířaty.

Iniciaci dále může doprovázet půst a pobyt budoucího šamana v divoké přírodě. Po určité době se navíc podrobuje askezi, která zahrnuje rovněž spánkovou deprivaci i užívání halucinogenních drog. Očekává zasvěcení, při němž mu bude kromě samotného poslání přiděleno také silové zvíře a vlastní duch, což budou šamanovi pomocníci.

Zde je příklad, jak může taková iniciace vypadat. Nepálský šaman popisuje své volání v šestnácti letech takto:

„Měl jsem nádherný sen, ve kterém přede mnou stál Bajra (hromový bůh)...řekl: „Nadešel čas, aby ses stal šamanem a já budu tvým učitelem...“ Později toho večera jsem náhle upadl do transu – začal jsem se třást a nebyl jsem schopen slova. Byl přivolán můj švagr, který je také šaman. Zkoušel zjistit, jaký démon mě posedl. Ale stav přetrvával. Zůstal jsem v transu, celý týden jsem nepromluvil.... Potom se jedné noci Barja vrátil a naučil mě mantru.“³⁵

V některých kmenech se jednotlivci mohou zvolit a ustanovit pro roli šamana sami. Avšak takoví lidé bývají považováni za méně mocné, než ti, kteří byli vybráni vnějšími

³³ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 29.

³⁴ Eliade, M., Mýty, sny a mystéria, str. 65.

³⁵ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 29.

silami. Jednou z pozoruhodných výjimek je kmen indiánů Jivaro z jižní Ameriky. Ti, kteří se chtějí stát šamany, získávají své znalosti od již existujících šamanů, jenž jim je prodávají. A to u Jivarů nemusí být zrovna levné.³⁶

1.4. Trans

Aby šaman mohl cestovat do jiných světů a setkávat se s duchy – musí nejdříve upadnout do transu.

Slovo trans pochází z latinského „transeo“ a znamená „jít na druhou stranu“.³⁷ Šaman je v transu v neobvyklém psychickém stavu, jež je vlastně změněným stavem vědomí (ASC – Altered State of Consciousness, tento termín je podle Walshe³⁸ přesnější, než pojem „trans“). Tento stav je možný navodit různými způsoby, například drogami, hladověním, nedostatkem spánku, holotropním dýcháním³⁹ či monotónním zvukem – nejčastěji se jedná o různá chřestidla nebo bubínky.

Šaman má ve stavu transu možnost nahlédnout do archetypických informací v mozku, které jsou běžným lidem zcela neznámé, protože je vůbec nepoužívají. Tento stav vědomí se od halucinací či epileptických záchvatů liší zejména tím, že šamani se do těchto stavů dostávají záměrně a jsou schopni jejich průběh ovlivňovat i kontrolovat.

Mnoho šamanů se pravidelně intoxikuje, protože právě to je nejsnazší cesta k řízení extáze. Užívání omamných látek bylo vždy úzce spjato s náboženskými či kmenovými rituály. „Rostliny s obsahem omamných látek byly považovány za dary bohů a jejich působení mělo člověku zprostředkovat styk s nadpřirozenými bytostmi, zesnulými předky apod.“⁴⁰ Nejčastěji se jedná o peyotl⁴¹, ayahuasca⁴² či houby psylocibe⁴³.

³⁶ Tamtéž, str. 30.

³⁷ Zelený, M, Malá encyklopedie šamanismu, str. 237.

³⁸ Walsh, R., Svět šamanismu, str. 7.

³⁹ Termín holotropní znamená posun k celistvosti nebo míření k celku. Holotropní terapie je technika vymyšlená Stanislavem a Christinou Grofovými, jež kombinuje zrychlené dýchání, hudbu a práci s tělem. Tato mocná kombinace navozuje významné změněné stavy vědomí a hluboké duševní vhledy. (Walsh, R., str.39).

⁴⁰ Valíček, P., Rostlinné a omamné drogy, str.7.

⁴¹ Malý, nepřilíš vzhledný kaktus, pocházející z pouštních oblastí Mexika a USA. Nejvýznamnější podíl alkaloidů tvoří meskalin. Po užití drogy se dostavuje euforické opojení spojené s halucinacemi. (Valíček, P., Rostlinné omamné drogy str. 13)

⁴² Jedná se o psychoaktivní odvar nebo nálev připravovaný z *Banisteriopsis caapi*, liány z amazonských pralesů, účinnou látku představuje především DMT. Způsobuje silné halucinace a pocity opuštění vlastního těla. (<http://www.ayahuasca.com/ayahuasca-overviews/on-the-origins-of-ayahuasca/>)

⁴³ Do této skupiny patří houby obsahující účinnou látku Psylocibe – jsou to např. lysohlávky nebo kropenatec. Po intoxikaci se dostavuje celkové tělesné uvolnění doprovázené zrakovými halucinacemi či poruchami vnímání

Důvody, proč se šaman uvádí do transu, mohou být různého druhu. Nejčastěji se však jedná o tyto tři: nemoc, důležitá rozhodnutí týkající se budoucnosti společnosti a přechodový rituál.

1.5. Šamanův oděv a buben

Oděv a buben představují dva důležité atributy šamana. Ani bez jedné z těchto věcí by se neobešel během léčení či jakéhokoliv rituálu.

Šamanův oděv představuje hierofanii⁴⁴ i něco jako „náboženskou kosmografii“, protože vyjevuje nejen jak přítomnost posvátna, tak i kosmické symboly a údaje o cestách, kterými putují stěhující se duše. Zaměříme-li se na šamanův oděv pozorně, odhalí nám systém šamanismu stejně zřetelně, jako mýty a šamanské techniky.⁴⁵

K šamanské praxi nedochází v obvyklém světském oděvu. Jedná se o oděv, který je vyhrazen právě pro tuto praxi. Když šaman šamanský oděv nemá, nahrazuje jej čepce, pás či bubínek nebo jiný předmět, jež náleží k šamanově posvátné výbavě. Tím, že si šaman oblékne oděv nebo, že manipuluje s předměty, které ho zastupují – překračuje šaman vlastně profánní svět a přibližuje se k navázání styku se světem duchovním.

Samotný oděv je důležitý pro celý klan jednak proto, že byl zhotoven za jeho přispění, především však kvůli tomu, že je prostoupen „duchy“ a nesmí ho tedy nosit osoba, jež by duchy nebyla schopna ovládnout. Kdyby se tak stalo, trápili by pak duchové celé společenství.

Šamanův oděv tak vzbuzuje strach stejně jako jiná místa „určená duchům“. Obnošený oblek pak bývá pověšen na strom v lese a duchové, kteří v něm přebývají jej opustí a přejdou do obleku nového.⁴⁶

Buben je nejrozšířenější hudební nástroj šamanů. Objevuje se už na paleolitických skalních kresbách. Umožňuje šamanovi vstup do transu, protože jeho zvuk aktivuje mozek a může také podnítit kognitivní vnímání. Bubnování na buben bývá prováděno většinou v

času a prostoru. (Valíček, P., str. 15)

⁴⁴ Zjevování posvátného, vyjevování posvátna. S tímto pojmem pracuje M.Eliade. (<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/hierofanie>).

⁴⁵ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze, str. 138.

⁴⁶ Tamtéž, str.139.

dobrých i špatných časech. Když se ve společnosti objeví nějaký problém, šaman bije na buben, aby rozehnal špatné vlivy. V radostných dobách naopak bije na buben, aby pozval dobrotivé síly k oslavě.

Buben bývá většinou oválný, potažený zvířecí kůží, šamani Jukagirů a Jakutů pak potahovali paličky na bubnování kůží ze svého lýtka.⁴⁷

⁴⁷ Zelený, M., Malá encyklopedie šamanismu, str. 23 – 25.

2. Funkce šamana ve společnosti

Šaman vykonává kromě zprostředkování a vytváření řádu ještě některé zcela specifické funkce. Přestože se jejich přítomnost i charakter mohou u jednotlivých etnik lišit, některé funkce je možné nalézt téměř všude. Patří sem především léčení, věštění, zajišťování úspěšného lovu či úrody, ochrana obce a uchovávání kulturní tradice.⁴⁸

Nejvýznamnější z šamanových funkcí ve společnosti je tedy léčení. Podle příčiny nemoci se liší její léčení. Mezi nejčastější příčiny onemocnění patří ztráta pacientovy duše. Ta se projevuje nejčastěji tak, že pacient vydává zvířecí zvuky. Duše může tělo opustit buď samovolně nebo může být také zvábena či unesena. Úkolem šamana je pak přivést tuto duši zpět. Nemoc může být dále způsobena magickým útokem. Stane se tak, jestliže je do pacientova těla magicky vpraven cizí předmět – většinou se jedná o šipku, úlomek kosti či housenku. Tento cizí předmět se nejčastěji odstraňuje vysátím. Nemoc může být dále způsobena například porušením tabu. V tomto případě ale neštěstí doléhá na celou komunitu a může vést až k neúrodě, což je pro všechny velká katastrofa. Úkolem šamana je tedy nejen rozpoznat příčiny, ale také je odstranit.⁴⁹

Šaman dále ve společnosti zastává roli věštce. Nejedná se ovšem o funkci, jež by ve společenství patřila pouze jemu. Je také možné, že ve společnosti existuje někdo, kdo je považován přímo za specialistu na věštění. Ve většině případů je však šaman zároveň věstcem. Metody, které šamani k věštění používají, se mohou lišit podle konkrétní oblasti. Velmi časté je však věštění ze snů, šamanových nebo pacientových. Nejdůležitější funkce věštění pak spočívá v jeho užitečnosti při záchraně ztracené či unesené duše.

Funkce zajišťování dobrého lovu je v některých etnikách ta nejdůležitější, protože na lovu závisí jejich přežití. Šaman je schopen najít i přivábit zvěř, protože byl dříve sám zvířetem. Šaman může zvíře rovněž spatřit během svého letu nad krajinou. V neposlední řadě také pod dohledem šamana probíhají rituály, které mají zajistit rozmnožování zvěře. Šaman pak musí u duchů požádat o konkrétní počet zvířecích duší, jež mohou být uloveny. Například u Inuitů jsou za obětované zvířecí duše požadovány duše lidské.

Ochrana obce znamená obranu před nepřáteli i uchovávání duchovních sil

⁴⁸ Vitebsky, Piers, Svět šamanů.

⁴⁹ Tamtéž.

komunity. Šaman musí dohlížet na svou komunitu nebo se na dohledu alespoň podílí – existuje-li státní či kmenové zřízení.⁵⁰

Poslední důležitá funkce je zprostředkování kulturní tradice. Podle Mihály Hoppála⁵¹ hrají šamani v současnosti důležitou roli v integraci svých národů. Šaman je tak zprostředkovatelem mezi kulturním dědictvím minulosti a současnosti. Konkrétně prostřednictvím básní a písní.

⁵⁰ Tamtéž, str. 112.

⁵¹ Hoppál Mihály, Šamanismus – Archaický nebo současný náboženský systém?, v: Nicholson, Shirley, Šamanismus: Rozšířená vize reality, str.87.

3. „Diagnóza“ šamana

Pro studium šamanismu je tím nejkontroverznějším tématem šamanovo duševní zdraví.⁵² Na tomto místě alespoň v krátkosti nastíním vývoj pohledu na toto téma a některé názory odborníků.

Rané zprávy pocházejí od křesťanských duchovních z šestnáctého a sedmnáctého století. Francouzští kněží našli v Jižní Americe léčitele a duchovní rádce. Viděli v nich však „lidi špatných zvyklostí, kteří se odevzdali službě ďáblu, ke klamání svých bližních“⁵³, a kteří „píjí lektvar připravený z tabáku.“⁵⁴ Veřejně použil slovo „šaman“ poprvé ruský kněz Avvakum Petrovich, který byl v sedmnáctém století deportován na Sibiř. Církev měla v té době natolik silné postavení, že se její negativní pohled na šamany stal normou.⁵⁵

Vzestup psychiatrie znamenal pro šamany proměnu ze „zlých“ na „narušené“.⁵⁶ Šaman byl popisován jako léčící šílenec či podvodník, hysterik, neurotik, epileptik nebo schizofrenik. Výpovědi tohoto druhu se „dnes zdají bolestně etnocentrické, přesto však vládly po mnoho let“.⁵⁷ Šamanismus byl prostě často chápán jako neúspěšný produkt primitivních a vážně narušených myslí. Otázka na psychické zdraví šamana je proto velmi důležitá, „ba co víc, status této tradice na ni závisí“.⁵⁸ Nemůžeme ale samozřejmě předpokládat, že šamani jsou homogenní skupinou.

Podle Walshe⁵⁹ není možné zkoumat samotné chování šamana. Musíme spíše zvážit interakci mezi šamanským chováním, západními diagnostickými předpoklady, psychickými schopnostmi a kulturními perspektivami výzkumníků, kteří diagnózy dělají. Navíc je třeba velké opatrnosti při hodnocení dvou typů chování šamana. Jedná se o dva druhy šamanského chování a to iniciační krizi, které se budu věnovat v samostatné podkapitole a šamanskou cestu. Během šamanské cesty vstupuje šaman do stavů změněného vědomí, zažívá pak opuštění těla a cestování do jiných světů, v nichž se

⁵² Walsh, R., Svět šamanismu, str.41.

⁵³ Thevet, A., Ministers of the devil who learn about the secrets of nature, v: Narby, J.and Huxley, F., Shamans through time: 500 years on the path of knowledge, str.13.

⁵⁴ Biet, A., Evoking the devil: Fasting with tobacco to learn how to cure, v: Narby, J.and Huxley, F., Shamans through time: 500 years on the path of knowledge, str.16-17.

⁵⁵ Walsh, R., Svět šamanismu, str.41.

⁵⁶ Walsh, R., Svět šamanismu, str.42.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, str.43.

setkává s duchy. A právě tyto faktory vzbuzují u západních výzkumníků podezření, protože například šamanova víra ve skutečnost duchů, je pro mnohé z nich nemyslitelná.

Další problém představuje nedostatečná psychologická kvalifikace a osobní zkušenost s šamanským výcvikem i změněnými stavy vědomí u raných antropologů. Diagnóza pro šamany u nich nejčastěji byla: hysterie, epilepsie či schizofrenie. Dnešní antropologové už si jsou plně vědomi nebezpečí etnocentrismu, které pramení z kulturních předsudků. Když jsou jiní lidé posuzováni podle našeho vlastního smýšlení a norem, pak je jejich chování příliš často interpretováno jako primitivní či patologické. Což platí především pro šamanismus.⁶⁰

Richard Noll⁶¹ tvrdí, že člověku, jenž postrádá osobní zkušenosti se stavy změněného vědomí a je s nimi obeznámen pouze z diagnostických příruček, musejí neuvěřitelné ságy šamanů skutečně připadat psychotické. Stavy vědomí, které jsou v nějakém ohledu změněné, jsou podle něj tradičně viděny jako patologické pouze proto, že vybočují z běžných stavů s nimiž jsou ostatní stavy v rozporu.⁶²

3.1. Iniciační krize

Iniciační krize se projevuje během volení šamana, kdy se rozpadá stará identita a rodí se identita nová. Doprovázejí ji dramatické změny vnímání i chování

Většinou se začíná projevovat během dospívání různými neobvyklými zážitky. Může se jednat také o vznik neobvyklého nadání, jako je zvýšená citlivost či vnímavost. Budoucí šamani však častěji vykazují neobvyklé chování, které je spíše bizarní a životu nebezpečné. Výsledkem mohou být týdny, měsíce či dokonce roky nepředvídatelného chaosu, jež naruší život šamana, jeho rodiny i celého kmene. Počátek může být stejně tak náhlý, jako i postupný.⁶³

Během iniciační krize se tedy vyskytují „nemoci,“ záchvaty, sny a halucinace, které v krátké době rozhodnou o šamanově dráze. Nemusí se přitom jedna vyloženě o nemoc, ale spíše o progresivní změnu chování. Budoucí šaman se stává přemýšlivým, vyhledává samotu, hodně spí, zdá se duchem nepřítomný, má prorocké sny a občas také záchvaty. Všechny tyto příznaky jsou pouze předzvěstí nového života, který na čerstvého kandidáta

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž, str.30.

⁶² Noll, R., Shamanism and schizophrenia: A state specific approach to the „schizophrenia metaphor“ of shamanic states, str.443.

⁶³ Walsh, R., Svět šamanismu, str.30.

čeká.⁶⁴

Například u indiánů kmene Chukchee je přípravný stupeň šamanského vnuknutí většinou velmi bolestivý a trvá dlouhou dobu. Volání se začne projevovat, jako náhlé a temné chování, zanechávající mladého nováčka ve velké nejistotě. Budoucí šaman je vystrašený, pochybuje o svých dispozicích i síle. Jeho duše podstupuje podivnou a bolestivou proměnu, napůl nevědomě a napůl proti své vlastní vůli. Toto období může trvat měsíce, někdy dokonce roky. Nováček postupně ztrácí veškerý zájem o běžné záležitosti života. Přestává pracovat, málo jí, aniž by si jídlo vychutnal, přestává komunikovat s lidmi, dokonce ani neodpovídá na jejich otázky a hodně času věnuje spánku.⁶⁵

Antropolog Larry Peters získal popis, jak může taková iniciační krize vypadat, přímo od nepálského šamana:

„Když mi bylo 13 let, stal jsem se posedlým. Později jsem odhalil, že duchem byl můj dědeček, ale v té době jsem nevěděl, co se děje. Začal jsem se vehementně třást a nebyl schopen ani minutu sedět v klidu, dokonce ani ve chvílích, kdy jsem se netřásl.

Nakonec mě hledali všichni lidé z vesnice. Když mě našli, přestal jsem se chvět a vzbudil jsem se. Vzali mě domů a dali mi najíst. Má rodina o mě měla velký strach. Neměl jsem chuť k jídlu a tu noc jsem se znovu začal třást.“⁶⁶

Na západě by takové chování bylo většinou pokládáno za psychopatologické. Šamanské kultury však tuto krizi interpretují jako výběr duchů, kdy je oběť předurčena stát se šamanem a podstupuje pak obtížný, ale potenciálně velmi cenný vývojový proces. Když je tento proces náležitě ovládnán, je možné, učinit kroky, které léčí šamana a pomáhají kmenu, protože mu poskytují nový přístup k duchovní oblasti i duchovním silám. Umět s tímto procesem vhodně zacházet vyžaduje však samozřejmě výcvik i disciplínu.⁶⁷

Navzdory desítkám pokusů o zaškatulkování šamanů tak není možné je zařadit do tradičních psychiatrických kategorií. Ještě důležitější, než samotná iniciační krize je to, co z ní vychází.⁶⁸ Šaman „není pouze pacient,“ říká Eliade, „je pacient, který byl vyléčen, který uspěl v léčení sebe samého.“⁶⁹ Šamanismus proto z tohoto pohledu není chorobou, ale uzdravením z ní.⁷⁰

⁶⁴ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze.

⁶⁵ Bogoras, W., The Chukchee.

⁶⁶ Nicholson, S., Šamanismus, str.161.

⁶⁷ Walsh, Roger, Svět šamanismu, str.31.

⁶⁸ Tamtéž, str.51.

⁶⁹ Eliade, M., Šamanismus a nejstarší techniky extáze.

⁷⁰ Ackerknecht, E., Psychopathology, primitive medicine, and primitive culture, v: Svět šamanismu, str.52.

4. Neošamanismus, urbanšamanismus a kyberšamanismus

K rozvoji moderního šamanismu neboli neošamanismu, jež má kořeny v klasickém šamanismu, dochází v dnešní Západní společnosti. Neošamanismus už tak není vázán na domorodé prostředí, v dnešní době mohou totiž šamanismus v pozměněné formě provozovat i lidé žijící ve velkých městech.

Začátkem 21. století se kromě zájmu o obnovený šamanismus, začal objevovat také neošamanismus. Lze ho charakterizovat propojením nejmodernějších technologií s šamanskými praktikami. Jeho rozmach si lze vysvětlit i touhou oprostít se od materialismu a pragmatismu, který je tak typický pro západní civilizace.

Za otce neošamanismu je dodnes mnoha lidmi považován Carlos Castaneda.⁷¹ Má podíl především na tom, že ovlivnil západní spiritualitu lidí. Jeho dílo „Učení Dona Juana“ je dodnes velice populární. Plynule na něj navázal americký antropolog Michael Harner⁷² (kterého už jsem ve své práci několikrát citovala). Jeho kniha „Cesta šamana“, je pro studium neošamanismu stejně důležité, jako dílo Eliadeho pro studium šamanismu původního. Šamanismus pro něj nepředstavuje náboženství, ale spíše určitou metodu. Jeho práce je přitom o to zajímavější a hodnotnější, protože během svého bádání překročil hranici pouhého pozorovatele a stal se provozovatelem šamanismu.

Největší rozdíl mezi archaickým šamanismem a neošamanismem spočívá v tom, že neošamanismus nepracuje s iniciační krizí, ani jejími následky. Neošamanismus je tak spíše něco jako zájmová činnost, kterou člověk vykonává pouze několik hodin týdně.

Co se týče psychedelických zážitků, neošamanismus se spíše než o využití holotropního dýchání nebo askeze, opírá o propojení psychotropních látek jako marihuana, LSD či psylocibinové houby.

Urbanšamanismus představuje soudobou formu šamanismu, která vyrůstá ze zkušenosti s městskou kulturou osídlení. Města, čtvrti a budovy mají svoje duchy a starověcí bohové se inkarnují do moderního velkoměsta v neočekávaných podobách.⁷³ Toto starodávné spojení s duchy přináší užitečné nástroje k léčení i proměně moderních

⁷¹ Bowie, F., Antropologie náboženství, str.202.

⁷² Harner, M., Cesta šamana: Jak probudit svůj vnitřní potenciál.

⁷³ <http://www.carovnezrcadlo.cz/samanismus>

lidí. Díky těmto nástrojům je nám umožněno využít dědictví našich předků, kterého si jako lidé musíme cenit.⁷⁴

Kyberšamanismus je forma šamanského vidění světa, uplatněná na nejmodernější technologie. Hledá společné prvky a prolínání domorodého myšlení se světem internetu a informačních technologií.⁷⁵

Obnovený zájem o šamanismus v dnešní době lze chápat jako návrat k původní duchovní demokracii našich předků ve starých kmenových společnostech, kde měl téměř každý nějaký přístup k duchovní zkušenosti a bezprostřednímu zjevení.⁷⁶ Šamanismus se tak v naší současné kultuře revitalizuje a získává i novou podobu odpovídající dnešním sociokulturním podmínkám.⁷⁷

Šamanismus se tak stává prostředkem, jak dát smysl vlastnímu životu a jak ho mít pod kontrolou, jak si rozšířit vlastní pohled na skutečnost a jak se dostat do styku s aspekty vnitřního duševního světa.⁷⁸

⁷⁴ <http://www.urbanshamanism.com/ButtonPages/UrbanShamanismPages/UrbanShamanismInfo.html>

⁷⁵ <http://www.mocnosti.estranky.cz/clanky/samanismus/samanismus.html>

⁷⁶ Bowie, F., Antropologie náboženství, str.130.

⁷⁷ Lužný, D., Neošamanismus – postmoderní techniky extáze, str.169.

⁷⁸ Bowie, F., Antropologie náboženství, str.203.

5. Rituál

5.1. Charakteristika rituálu

Rituál je inscenovaná událost, která se vždy řídí standardními předpisy. Při této náboženské události je nutná účast skupiny, dokonce je klíčová, protože dochází k jejímu spojení s posvátnými silami. Rituály jsou tedy kolektivní záležitostí, přičemž shromáždění lidé i celebranti představují posvátný rámec i podmínku daného rituálu. Součástí všech rituálních stavů je rovněž potlačení sebe sama a přechod do změněného posvátného stavu.⁷⁹

Samotné slovo „rituál“ pochází z latinského *ritualis*, což znamená obřadný. Kořen tohoto slova pravděpodobně pochází ze staroindického jazyka posvátných textů sanskrtu. Právě v něm se totiž objevuje slovo „rita“, jímž je označováno vše, co se děje ve shodě s vesmírným řádem nebo co je shodné s řádem obecně.⁸⁰

Definovat rituál či obřad není vůbec snadné a každý autor uvádí definici trochu jinou. Jednou z nejznámějších definic náboženského rituálu je definice Victora Turnera, pro nějž je rituál předepsané formální chování pro příležitosti neodkázané na technickou rutinu; odkazuje na víru v mytické (nebo neempirické) bytosti či síly pokládané za první a poslední příčiny všech účinků.⁸¹ Podle Bobbyho Alexandera jsou důležité především dvě stránky rituálu: představení a proměna. Rituál definovaný těmi nejobecnějšími a nejzákladnějšími pojmy je podle něj představení či předvedení, improvizované nebo naplánované, kterým se realizuje přechod od každodenního života k alternativnímu kontextu a v tomto kontextu se mění všední den. Všechny rituály, včetně náboženských, jsou zakotveny v každodenním světě.⁸²

Podle S.J. Tambiaha je rozdíl mezi rituálem a nerituálem relativní. V jeho definici je tedy rituál kulturně zkonstruovaný systém symbolické komunikace. Je tvořen strukturovanými a uspořádanými sledy slov a činů, které jsou často vyjadřovány více prostředky. Jejich obsah a uspořádání se vyznačuje různým stupněm formálnosti,

⁷⁹ Murphy, R., Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 186.

⁸⁰ <http://lucid.rivil.com/?m=200807>.

⁸¹ Turner, V., Průběh rituálu, str. 79, v: Bowie, F., Antropologie náboženství, str. 149.

⁸² Alexander, B., Ritual and current studies of rituals, str. 139, v: Bowie, F., Antropologie náboženství, str. 149.

stereotypů, kondenzace a opakování.⁸³

Vysvětlit rituály není jednoduché, protože mají mnoho stránek, a také existuje několik druhů. Rituálů se běžně účastní lidé při tělesném pohybu nebo akci, při pasivních i aktivních způsobech komunikace. Taktéž reakce na obřadní úkony je těžké předem určit. S rituálním procesem může jedinec vnitřně buď souhlasit nebo nesouhlasit.⁸⁴

Existují tedy rituály výroční, jež se konají každý rok v přibližně stejnou dobu – v naší kultuře jsou to například vánoce nebo velikonoce. Dalším typem jsou rituály situační, které jsou vykonávány z nějaké zvláštní potřeby či vzniklé situace. V neposlední řadě jsou to také rituály přechodové, které se týkají změn postavení jednotlivce ve společnosti.⁸⁵ Arnold van Gennep řadí však mezi přechodové rituály i všechny rituály výroční.

Podle Arnolda van Gennepa neprobíhá život stejným tempem a lidskou zkušenost tvoří stádia, kritické momenty v životě, jako je narození, manželství nebo smrt.⁸⁶ Po zkoumání širokého množství zvyků, odhalil trojfázové schéma tzv. přechodového rituálu. Jeho pojetí bylo tak široké, že do nich zahrnoval v podstatě veškeré náboženské i světské chování, které v sobě mělo onen třífázový model: odloučení, pomezí a opětovné začlenění (Van Gennep používal také termíny: preliminální, liminální a postliminální, z lat. limen- „práh“). Pro každou z těchto fází je charakteristický nějaký rituál. První fázi, kdy dochází k odloučení od předchozího stavu či situace, doprovázejí rituály symbolizující oddělení. Druhá fáze je okamžikem přechodu nebo pomezí, kdy se jedinec nachází někde v půli – není to ani ono. Rituály v této fázi pak naznačují neurčitost či zmatek. Třetí fáze opětovného začlenění, představuje fázi poslední, kdy je jedinec opětovně začleněn do společnosti, ale už v jiném postavení.⁸⁷

5.2. Funkce rituálu

Rituály mají mnoho funkcí, a to jak na úrovni jednotlivce, tak i celých skupin či společností. Dokážou zprostředkovat a vyjádřit city, řídit a prosazovat způsoby chování, podporovat nebo naopak narušovat status quo, vyvolávat změny nebo obnovovat soulad a rovnováhu. Další jejich důležitou funkcí je funkce léčivá.⁸⁸ Aniž si to uvědomujeme, provádíme denně

⁸³ Tambiah, S. J., A performative approach of ritual, str. 119, v: Bowie, F., Antropologie náboženství, str. 151.

⁸⁴ Tamtéž, str. 150.

⁸⁵ Murphy, R., Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 186.

⁸⁶ Van Gennep, A., Přechodové rituály, str. 13, 14.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Bowie, F., Antropologie náboženství, str. 147.

řadu rituálů, které mohou být pozůstatkem víry našich předků.

Díky své opakovatelnosti slouží rituál k upevnění společenské organizace a norem. Rituály jsou součástí kultů a náboženství. Psychologickou funkcí náboženského rituálu je podpora a posílení náboženského cítění: protože je rituál společenský, účastníci se navzájem ujišťují, že patří k sobě a mohou se na sebe spolehnout. Rituály nepodléhají účelové racionalitě, mohou však mít významné integrační funkce.⁸⁹

Rituály se pokoušejí ztvárnit a řešit ústřední a základní dilemata lidské existence: kontinuitu a stabilitu, růst a plodnost, smrtelnost a nesmrtelnost nebo transcendenci. Rituál má schopnost měnit lidi i situace. Víceznačnost rituálních symbolů a vzývání nadpřirozených sil zvyšuje a zastírá lidské potřeby a city. Poselství a sdělení, jež obsahují, působí na psychobiologické úrovni, která sice zahrnuje racionální myšlení, zároveň jej však přesahuje. Rituály tak nejsou vedlejším projevem náboženského chování, ale jsou pro lidskou kulturu zásadní. Mohou sloužit k ovládnutí, stabilizaci nebo k terorizování jednotlivců či celých skupin. Díky rituálům je nám tedy umožněno pochopit a interpretovat kulturu.⁹⁰

Čelit záhadnému, nebezpečnému světu je snadnější, přijmeme-li chování, které slibuje určitý stupeň kontroly. Rituály a tabu jsou proto rozšířené mezi domorodými kmeny a jejich šamany. Hlavní úlohou při zkoumání šamanismu je proto – rozlišit mezi „efektivními technikami a neefektivní pověrčivostí“.⁹¹

Pro dnešního člověka je těžké, představit si život s množstvím tabu. Pro domorodé lidi jsou však taková pravidla stejně životně důležitá, jako například jídlo. Opovrhovat jimi, znamená urážet duchy a tím riskovat smrt či pohromu. Tabu tak mohou vládnout generaci za generací. Knud Rasmussen, který zkoumal americké i inuitské eskymácké šamany si všiml, že každý přesně ví, co má v dané situaci dělat, dokud jim však nepoložil otázku – proč to dělají, v takovém případě mu nebyli schopni odpovědět.⁹² Jeden z šamanů pak Rasmussenovi řekl: „Naši otcové zdělili od svých otců všechna tato stará pravidla života, která jsou založena na zkušenostech a moudrosti mnoha generací. Udržujeme tato pravidla proto, abychom mohli nerušeně žít.“⁹³

⁸⁹ Velký sociologický slovník, 1996.

⁹⁰ Bowie, F., Antropologie náboženství, str. 177, 178.

⁹¹ Walsh, Roger, Svět šamanismu, str. 28, 29.

⁹² Rasmussen, K., Unintellectual culture of the Iglulic Eskimos, v: Walsh, Roger, Svět šamanismu, str. 28.

⁹³ Tamtéž.

6. Pověra a zvyk

Víra v nadpřirozené jevy či znamení, která mohou ovlivňovat budoucnost, bývá označována jako pověra. Pověry vycházejí z iracionální víry, že věci, jež se v budoucnu stanou, jsou ovlivňovány určitým druhem chování.

Pověry přežívají stovky let především díky tradici, a to prostřednictvím přísloví či pořekadel. Jedná se o reakci na tajemné nebo nevysvětlitelné jevy. Na počátku vždy stojí víra v to, že když něco uděláme, ovlivníme tím to, co se v budoucnu může stát.

Ani pověru však nelze jednoznačně definovat. Podle Scheuflera je pověra klamná víra a klamná představa vymykající se dobovým vědeckým poznatkům či logicky zdůvodněným vztahům a vazbám. Pověry jsou přitom součástí subjektivní pravdy, která má význam pouze pro konkrétní osobu nebo skupinu lidí.⁹⁴

Zvyk nebo také obyčej je ustálený způsob jednání či chování.⁹⁵ Je to základní jev v oblasti ustálených způsobů opakovaného jednání lidí při určitých příležitostech nebo v určitých situacích.⁹⁶

Z historického hlediska jsou zvyky a obyčeje zakotveny v rituálech, jež se týkaly především proměnlivosti ročních období, zajištění materiálního dostatku či důležitých událostí v rodinném životě. Výroční zvyky a obyčeje je možné rozdělit podle ročních období na jarní (Morana, pomlázka, stavění májek), letní (pálení svatojánských ohňů), podzimní (posvícení, shazování kozla) a zimní (např. Vánoční zvyky či masopust). Další oblastí jsou zvyky a obyčeje vztahující se k neperiodickým událostem, které se týkají osobního života (např. narození, sňatek či pohřeb). A v neposlední řadě jsou to zvyky a obyčeje hospodářské. V lidové tradici však dále přetrvává i celá řada dalších zvyků, jež už nejsou spojeny s pověřčivostí tak, jako dřív, ale zároveň se vytratil i jejich původní smysl. Zvyky a obyčeje jsou tedy odrazem historických a etnických zvláštností určitých společenstev. Přestože jsou relativně stálé, podléhají do určité míry společenskému vývoji.⁹⁷

⁹⁴ Scheufler, V., Pověry. O nutnosti jejich mezioborového studia., Národopisná revue 6/4, str. 185.

⁹⁵ Slovník spisovné češtiny.

⁹⁶ Krupková, J., Tradice a etnografie.

⁹⁷ <http://www.cojeco.cz/>: Encyklopedie.

II. Praktická část

7.1. Popis výzkumu

Téma šamanismu mě zajímá už delší dobu. Oslovila mě především kniha Rogera Walshe „The World of Shamanism: New Views of an Ancient Tradition“, se kterou jsem se blíže seznámila díky svému bakalářskému překladu. V této souvislosti jsem se rozhodla, že se pokusím zjistit, zda je toto téma atraktivní také pro mé vrstevníky. Ač by se mohlo zdát, že v dnešní pragmatické době už se lidé zajímají o zcela jiné věci, většina stále vykonává nějaké rituály, aniž by v mnoha případech vůbec tušila proč, a že se vůbec nějakého rituálu účastní. Ve svém výzkumu jsem se proto zaměřila na to, jakou mají dnešní mladí lidé představu o šamanismu, rituálu či pověrách – zda o těchto věcech mají vůbec nějaké povědomí, popřípadě, zda jsou schopni nějakou „svoji“ charakteristiku šamanismu nebo rituálu zformulovat.

Rozhovory nebyly snadné, protože pro většinu respondentů se jednalo o téma, o němž měli pocit, že nic nevědí. Přestože se mi mnohokrát podařilo, přesvědčit je pak o opaku, jejich odpovědi byly spíše stručné a nejisté.

7.2. Cíl a metodický přístup výzkumu

Základním cílem výzkumu bylo zjistit, jaké představy mají dnešní čeští vysokoškolští studenti o šamanismu a dalších pojmech, které s touto problematikou souvisí, jako je rituál, pověra či zvyk. Vzhledem ke specifické tématu s malým počtem respondentů, jsem zvolila kvalitativní typ výzkumu. Pro toto téma je vhodný, protože ponechává větší prostor a otázky je možné modifikovat nebo doplňovat v průběhu výzkumu.⁹⁸ Než jsem začala dělat rozhovory s lidmi, vůbec jsem netušila, zda budou schopni na mé otázky odpovědět

⁹⁸ Hendl, J., Kvalitativní výzkum, str. 50.

a byla jsem připravena je případně pozměnit.

Hlavní výzkumné otázky jsem formulovala takto: Co si pod pojmem šamanismus představují dnešní studenti VŠ?, Jaký mají studenti VŠ vztah k rituálům a pověrám?

Mým hlavním cílem tedy bylo zjistit, jaký mají na výše zmíněná témata názor vysokoškolští studenti v českém prostředí. Vedlejším cílem výzkumu pak bylo porovnat, zda se nějak liší představy a formulace studentů z humanitně a technicky zaměřených vysokých škol. Dalo by se předpokládat, že o tomto tématu budou mít větší povědomí studenti humanitního oboru, protože se během svého studia častěji mohou setkat s touto problematikou, tím pádem by jim měly být pojmy jako šamanismus nebo rituál bližší. Závěrečná komparace dílčích analýz měla tento teoretický předpoklad potvrdit nebo vyvrátit.

Respondenty jsem vybírala tzv. „metodou sněhové koule“, kdy jsem nejprve zvolila několik svých kamarádů či známých a ti mi pak doporučili další respondenty, kteří by se mohli pro můj výzkum hodit. Protože jsem již v rané fázi výzkumu zjistila, že respondenti odpovídají vždy poměrně stručně a nedaří se mi od nich získat na dané téma více informací, z původně zamýšlených deseti respondentů jsem plánovaný vzorek navýšila na dvacet. Tento počet byl nutný k tomu, abych vůbec mohla se získanými daty dále pracovat.

Rozhovory jsem tedy dělala s deseti mladými muži a deseti mladými ženami ve věku 21 – 26 let, kteří v současné době studují buď FHS nebo ČVUT. Tyto dvě vysoké školy jsem zvolila záměrně, protože se od sebe výrazně liší – jedna se zabývá humanitními studii, kdežto druhá je naopak technicky zaměřená. Mým záměrem bylo, aby případně vynikly rozdíly v odpovědích právě mezi studenty humanitního oboru a studenty oboru technického.

Mých respondentů jsem se ptala také na to, jaké profesní zaměření mají jejich rodiče, abych mohla porovnat, zda se liší odpovědi podle prostředí, v němž vyrůstali. V neposlední řadě mě také zajímalo odkud dotazovaní pochází. To proto, abych mohla porovnat, zda v odpovědích hraje roli, pochází-li respondent z městského či venkovského prostředí.

Protože jsem vybírala respondenty z okruhu svých známých a přátel, bylo při samotných rozhovorech jasnou výhodou právě to, že jsem pro ně nebyla cizím člověkem a mohli být přede mnou otevřenější.

7.3. Popis výzkumného vzorku

Můj výzkumný vzorek se skládal z dvaceti respondentů ve věku 21 – 26 let. Všichni jsou studenty VŠ, polovina jsou studenti ČVUT – tedy studenti technického zaměření a polovina studenti FHS – což je vysoká škola humanitního zaměření. Všichni moji dotazovaní v současné době žijí v Praze, většina jich z Prahy také pochází. Výzkumný vzorek se dále skládá z deseti žen a deseti mužů.

V následujícím popisu výzkumného vzorku jsou uvedeny pseudonymy, aby byla zachována anonymita respondentů.

- 1.Šimon, 24 let. Studuje FHS, narodil se v Praze a celý svůj život zde žije. Jeho matka pracuje jako soudkyně a otec pracuje v divadle jako jevištní technik.
- 2.Monika, 22 let. Studuje ČVUT. Pochází z Pardubic, ale v současnosti žije v Praze, protože zde studuje. Její otec pracuje jako podnikatel ve stavebnictví a matka je zubní lékařka.
- 3.Karolína, 23 let. Studuje FHS a pochází z Prahy. Matka je učitelka na základní škole, otec bankovní manažer.
- 4.Lenka, 22 let. Studuje ČVUT. Pochází z Prahy. Její rodiče pracují oba v bance.
- 5.Helena, 26 let. Studuje FHS. Pochází z Benecka (Krkonosé), žije však již několik let v Praze, protože zde studuje. Matka je podnikatelka a otec středoškolský učitel.
- 6.Igor, 25 let. Studuje FHS. Pochází z Prahy. Matka pracuje jako překladatelka, otec je nezaměstnaný.
- 7.Simona, 22 let. Studuje ČVUT. Narodila se v Pardubicích, v současné době žije již tři roky v Praze. Její matka je farmaceutka a otec chemik.
- 8.Iveta, 22 let. Studuje ČVUT, je z Prahy. Rodiče podnikají v pohostinství.
- 9.Lucie, 22 let. Studuje ČVUT a pochází z Prahy. Její rodiče jsou oba chemici.
- 10.Petr, 26 let. Studuje ČVUT. Narodil se na Ukrajině, ale již od dětství žije v Praze. Rodiče pracují oba v mezinárodní dopravě.
- 11.Tomáš, 25 let. Studuje FHS, je z Prahy. Matka pracuje jako prodavačka textilu, šicích pomůcek a šicích strojů. Otec je vedoucí zkušebny bezpečnostních pásů, přileb, nehořících materiálů apod. (tj. tzv. pasivní automobilová bezpečnost).
- 12.Martin, 21 let. Studuje FHS, pochází z Prahy. Oba jeho rodiče pracují jako grafici.

13. Tereza, 22 let. Studuje ČVUT. Je z Prahy. Matka je bankovní úřednice a otec vedoucí pracovník ve výrobě.

14. Václav, 25 let. Studuje ČVUT a pochází z Prahy. Matka je bankovní úřednice a otec svářeč.

15. Jiří, 24 let. Studuje FHS a je z Prahy. Rodiče jsou oba zaměstnání ve finanční instituci.

16. Eva, 24 let. Studuje FHS, narodila se v Praze. Matka je lékařka a otec podnikatel.

17. Zuzana, 26 let. Studuje FHS, pochází z Ústí nad Labem, ale už deset let žije v Praze. Otec pracuje v úklidové firmě, matka je nezaměstnaná.

18. Tomáš, 22 let. Studuje ČVUT, je z Prahy. Matka pracuje jako podnikatelka, otec je manažer.

19. Ondřej, 26 let. Studuje FHS, pochází z Prahy. Matka je právnička a otec pracuje na poště.

20. Aleš, 22 let. Studuje ČVUT, je z Prahy. Matka je prodavačka v obchodě, otec kuchař.

7.4. Metody sběru dat a průběh rozhovorů

Jako metodu sběru dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor, konkrétně „strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami“.⁹⁹ „Tento typ rozhovoru se používá, když je nutné minimalizovat variaci otázek kladených dotazovanému. Redukuje se tak pravděpodobnost, že se data získaná v jednotlivých rozhovorech budou výrazně strukturně lišit.“¹⁰⁰ V tomto typu rozhovoru jsou tedy respondentům kladeny vždy stejně formulované otázky. Právě tyto důvody mě vedly k tomu, že jsem si vybrala tento typ rozhovoru, kdy jsem měla předem připravené otázky, které jsem pokládala všem dotazovaným stále znovu. V případě, že dotazovaný nereagoval – kladla jsem po té doplňující otázky.

Před vlastním zahájením rozhovorů jsem nejdříve kontaktovala kamarády, o nichž vím, že studují jednu z výše zmíněných vysokých škol. Objasnila jsem jim na jaké téma bych s nimi chtěla udělat rozhovor, v případě, že souhlasili – dohodli jsem se na nějaké konkrétní místo, kde se sejdeme (většinou se jednalo buď o nějakou kavárnu nebo se rozhovor odehrával u mě doma). Na začátku rozhovoru jsem se vždy každého respondenta zeptala, zda mu nevádí, když si celý rozhovor nahrají na diktafon. Dále jsem

⁹⁹ Tamtéž, str.173.

¹⁰⁰ Tamtéž.

vždy na začátku rozhovoru upozornila na to, že bude zachována anonymita dotazovaného, a že veškeré údaje budou využity pouze pro moji bakalářskou práci.

Samotný rozhovor pokaždé probíhal stejně – otázky jsem kladla v jednom daném pořadí s tím, že byl vymezen dostatečný prostor na to, aby se dotazovaný nejdříve zamyslel a případně jsem mu mohla klást některé doplňující otázky, které se mnohokrát během rozhovoru sami od sebe objevily. V případě, že dotazovaný nevěděl, co na otázku odpovědět, kladla jsem mu další doplňující otázky. Na konci rozhovoru mi někteří z dotazovaných dali kontakt na své známé nebo spolužáky, kteří by byli ochotni se mnou rozhovor udělat. Všechny rozhovory se uskutečnily během měsíce října a listopadu a trvaly přibližně půl hodiny až hodinu.

7.5. Zpracování dat

Poté, co jsem nahrála všechny rozhovory na diktafon, jsem provedla doslovnou transkripci veškerých sesbíraných dat. To znamená, že jsem převedla mluvený projev z interview do písemné podoby, abych s ním mohla dále pracovat.¹⁰¹

Když jsem měla hotový doslovný přepis, odpovědi jsem si nejdříve důkladně a několikrát přečetla, pak jsem si podtrhala místa, jež se mi zdála důležitá. Dále jsem určitá místa textu porovnávala, a pokud mi něco z textu přišlo obzvláště důležité – zvýraznila jsem si onu odpověď celou, abych ji pak mohla uvést jako citaci.

Postupovala jsem podle mnou vytyčených problémových rovin: šamanismus a postava šamana, rituál, pověra a zvyk. Při samotné interpretaci dat jsem se snažila o systematické, nenumerné organizování dat, abych tak odhalila určitá témata, pravidelnosti či vztahy.¹⁰²

¹⁰¹ Tamtéž, str. 208.

¹⁰² Tamtéž, str.223.

8. Analýza rozhovorů

Rozhovory jsem analyzovala tak, aby byly zodpovězeny základní otázky, tedy jak studenti vnímají šamanismus a postavu šamana – co si pod těmito pojmy vůbec představují. Další rovinu představuje rituál, zde jsem se zaměřila opět nejdříve na to, co si respondenti představují pod samotným tímto pojmem, a zda mají pocit, že vykonávají něco, co by se dalo nazvat „rituálem“. Další roviny se týkaly pověr a zvyků, přičemž jsem se dotazovala stejně jako u předešlého tématu rituálu – co si pod daným pojmem představují a dále, jestli něco, co by se takto dalo nazvat, vykonávají.

Při analýze jsem tedy postupovala podle jednotlivých výzkumných okruhů: charakteristika šamanismu, postava šamana a jeho funkce ve společnosti, rituál, pověra a zvyk – vždy z pohledu respondentů.

8.1. ŠAMANISMUS

Definovat, co je to šamanismus není zrovna jednoduché. Když jsem respondentům popsala, čeho se výzkum bude týkat, nejčastěji se obávali právě otázky týkající se šamanismu s tím, že o tomto tématu toho moc nevědí.

Jedním z nejčastějších společných rysů odpovědí na otázku, co je to šamanismus, je spojení pojmu „šamanismus“ s „primitivními“ či „necivilizovanými“ společnostmi. „Šamanismus se bude zpravidla vyskytovat v primitivnějších společnostech.“¹⁰³ „Jsou to magické a náboženské praktiky v necivilizovaných společnostech.“¹⁰⁴ Šamanismus byl dotazovanými vnímán jako něco, co nemá s dnešní společností mnoho společného. Je to něco, s čím se ve svém životě osobně nesetkali a nepředpokládají proto, až na výjimky, že by šamanismus byl něčím „současným“. Ve svých výpovědích však používali pojem „primitivní“ či „necivilizované“ výhradně dotazovaní z řad studentů FHS. Pravděpodobně to

¹⁰³ Martin, 21 let, FHS.

¹⁰⁴ Helena, 26 let, FHS.

bude proto, že se během svého studia s tímto pojmem měli možnost setkat a byl jim proto bližší, než studentům ČVUT.

Další odpovědi se rozpadaly do dvou rovin: v první rovině charakterizovali respondenti šamanismus jako léčebnou techniku a v druhé rovině označovali šamanismus jako předchůdce náboženství. Z odpovědí prvního typu vyplynulo, že je šamanismus vnímán jako léčebná technika právě u výše zmíněných „primitivních“ či „necivilizovaných“ společností. *„Je to léčebná technika u přírodních národů a primitivních kultur.“*¹⁰⁵ *„Šamanismus je nějaké léčení... kdy šaman využívá přírodních látek a prostředků k nějakému výsledku.“*¹⁰⁶ Někteří respondenti považovali šamanismus za způsob, kterým se lidé v primitivních společnostech léčili. Jiní ho naopak považovali za něco, co by se dalo nazvat „alternativní medicínou“. *„Šamanismus vnímám jako alternativu k moderní medicíně. Šamanismus zde byl před vznikem lékařství a dodnes vedle něj existuje, jako jeho alternativa.“*¹⁰⁷ Na rozdíl od moderní medicíny však šamanismus neléčí pouze tělo, ale také „*ducha*“.¹⁰⁸

Ve druhé rovině dotazovaní vnímali šamanismus jako „primitivního“ předchůdce náboženství. *„Šamanismus je určitým způsobem předchůdce náboženství...“*¹⁰⁹ *„Řekla bych, že je to...určitá forma náboženství.“*¹¹⁰ Šamanismus je podle těchto představ vlastně uctíváním přírodních sil v dávných dobách, kdy ještě neexistovalo nic, co by se dalo označit jako „náboženství“.

Úplně nejčastěji ovšem respondenti spojovali šamanismus s rituálem.¹¹¹ *„Šamanismus je činnost založená na rituálech...“*¹¹² *„Nevím, asi nějaká „věda“ kolem různých rituálních praktik.“*¹¹³ Rituál byl v tomto případě spojován s magií či kouzly. *„ Je to souhrn magických a rituálních metod...“*¹¹⁴ Tuto souvislost ovšem zdůrazňovali ve svých výpovědích pouze ti studenti, kteří se narodili v Praze.

Pouze několik málo respondentů si šamanismus spojovalo s „duchy“, přestože právě spojení se světem duchů je pro šamanismus klíčové. *„Šamanismus je soubor různorodých praktik směřujících k navázání vztahu s transcendentálním („záhrobním“)*

¹⁰⁵ Šimon, 24 let, FHS.

¹⁰⁶ Iveta, 22 let, ČVUT.

¹⁰⁷ Ondřej, 26 let, FHS.

¹⁰⁸ Ondřej, 26 let, FHS.

¹⁰⁹ Karolína, 23 let, FHS.

¹¹⁰ Monika, 23 let, ČVUT.

¹¹¹ Ovšem o tom, co je to rituál, chyběla nějaká konkrétní představa, jak jsem zjistila posléze v jiné otázce, která se týkala přímo rituálu.

¹¹² Lenka, 22 let, ČVUT.

¹¹³ Václav, 25 let, ČVUT.

¹¹⁴ Martin, 21 let, FHS.

světem, v první řadě – s duchy.“¹¹⁵ „Způsob a metody navázání spojení s jinými světy, než ten, ve kterém žijeme, komunikace s duchy...“¹¹⁶ Je tedy zřejmé, že komunikaci šamana se světem „duchů“ respondenti nevnímali jako jeden z podstatných rysů šamanismu, ve většině případů o tomto důležitém prvku zřejmě nikdy neslyšeli.

Jako jediný rozdíl by šlo vyzdvihnout pouze tu skutečnost, že pouze jeden dotazovaný odpověděl, že šamanismus má něco společného se „*změnou stavu vědomí*“.¹¹⁷ Všichni respondenti tedy, až na tuto výjimku, termín „změněný stav vědomí“, do něhož šaman upadá, vůbec nespojovali s šamanismem. Přestože podle některých šamani „*zaříkávají a dělají voodoo*“.¹¹⁸

V souhrnu charakteristik pojmu šamanismus jsem nezaznamenala žádný výrazný rozdíl¹¹⁹ mezi odpověďmi studentů humanitního oboru a odpověďmi studentů oboru technického. Jediná odlišnost byla v tom, že studenti technického oboru častěji zdůrazňovali svou neznalost tématu šamanismu. Nicméně přes toto zdůrazňování se jimi zformulované charakteristiky nelišily, stejně tak, jako nebyl žádný rozdíl v odpovědích podle pohlaví.

8.2. POSTAVA ŠAMANA A JEHO FUNKCE VE SPOLEČNOSTI

Další otázka, kterou jsem svým respondentům pokládala, se týkala přímo postavy šamana. Často mi dotazovaní na to „Kdo je to šaman?“ odpověděli, že je to zkrátka člověk, který vykonává šamanismus. Pokud se vůbec nad položenou otázkou respondenti zamysleli hlouběji, pak většina formulací charakterizovala šamana především jako léčitele. „*Šaman je lidový léčitel v... primitivních kulturách*“.¹²⁰ Kromě léčení zastává však šaman podle některých výpovědí ještě jiné funkce, je to někdo, kdo „*má zvláštní schopnosti a moc*“.¹²¹ V několika odpovědích se také shodně objevilo, že šaman umí věštit či předvídat budoucnost. „*Šaman je člověk, který vykonává různé činnosti,... například věští*“.¹²²

Mnoho respondentů se i u této otázky, stejně jako u té předešlé, týkající se definice

¹¹⁵ Petr, 26 let, ČVUT.

¹¹⁶ Eva, 24 let, FHS.

¹¹⁷ Pavel, 24 let, FHS.

¹¹⁸ Lucie, 22 let, ČVUT.

¹¹⁹ Kromě jednoho výše uvedeného.

¹²⁰ Šimon, 24 let, FHS.

¹²¹ Tomáš, 25 let, FHS.

¹²² Karolína, 23 let, FHS.

šamanismu, dostalo ke spojení šamana s rituály. „Šaman určitě dělá rituály.“¹²³ „Osoba, která vykonává rituály.“¹²⁴ Přičemž rituály šaman vykonává dle dotazovaných proto, aby ochraňoval svůj kmen nebo za účelem vyléčení nemocného jedince. „Šaman to je právě nějaký ten člověk, co má vlastnosti a schopnosti pomáhat nebo předvídat nebo něco takového a dělá rituály k tomu určené...“¹²⁵ Postava šamana je tedy pověřena vykonáváním rituálů za různým účelem, je tomu tak z důvodu jeho zvláštních schopností, díky nimž je mu umožněno například nahlédnout do budoucnosti nebo uzdravit nemocného člověka.

V souvislosti s charakteristikou šamana několik dotazovaných rovněž zmínilo šamanovo postavení v kmeni. Obvykle ho vnímali jako někoho, kdo představuje autoritu a je velmi uznávaný, především pro své zvláštní schopnosti a moudrost. *Je to autoritativní osoba, nacházející se v určitém kmenu...je velmi moudrý.*¹²⁶ „Zaujímá uznávané postavení v komunitě...“¹²⁷ Což přímo navazuje na další faktor, kterým je věk šamana – respondenti si ho ve většině případů představovali, jako někoho staršího věku. „Nejmoudřejší starý pán v nějakém kmenu, za kterým chodí lidé s problémy...“¹²⁸ Šaman je tedy, dle výpovědí respondentů, člověk pokročilého věku a ostatní členové kmenu ho nejen díky tomu uznávají. V této souvislosti je třeba zmínit, že většina dotazovaných, kteří šamana vnímali tímto způsobem, mají alespoň jednoho z rodičů zabývajících se podnikatelskou činností.

Důležitým faktorem, na který někteří respondenti poukázali, je role šamana jakožto prostředníka mezi lidským světem a světem duchů nebo zkrátka „s jiným světem“.¹²⁹ „Osoba, která... umožňuje ostatním kontakt s vyššími mocnostmi.“¹³⁰ „Zprostředkovatel mezi lidským světem a světem duchů.“¹³¹ Šaman tedy podle některých není pouze vůdcem kmene, ale především vůdcem duchovním.

Podle několika dotazovaných má šaman také úlohu náboženského zprostředkovatele. „Zastává... i náboženskou funkci.“¹³² „Šaman je prostředník mezi náboženským světem a společností.“¹³³ „Duchovní, který nabízí svým lidem interpretaci

¹²³ Lenka, 22 let, ČVUT.

¹²⁴ Václav, 25 let, ČVUT.

¹²⁵ Iveta, 22 let, ČVUT.

¹²⁶ Tomáš, 25 let, FHS.

¹²⁷ Eva, 24 let, FHS.

¹²⁸ Simona, 22 let, ČVUT.

¹²⁹ Eva, 24 let, FHS.

¹³⁰ Ondřej, 26 let, FHS.

¹³¹ Igor, 25 let, FHS.

¹³² Šimon, 24 let, FHS.

¹³³ Helena, 26 let, FHS.

*jejich víry...*¹³⁴ Dotazovaní tedy byli schopni vidět šamana jako jakéhosi „primitivního“ náboženského vůdce společnosti, který lidem pomáhá vysvětlovat jejich víru.

Pouze jeden dotazovaný poukázal na to, že šaman vykonává své funkce ve stavu změněného vědomí. „...často je ve stavu změněného vědomí, například pomocí *meskalinu*.“¹³⁵ Stav změněného vědomí je přitom pro šamana klíčový, jak jsem několikrát zmínila v teoretické části své práce. Naprostá většina dotazovaných však o této oblasti neměla žádné povědomí.

Jen v jediné výpovědi pak respondent zmínil další pro šamana podstatný prvek a tím je jeho speciální oděv, v němž vykonává své funkce. „...*má nějak ten rituální oděv*...“¹³⁶ Jedná se přitom o méně známý prvek, který hraje v mnoha šamanských tradicích, společně s šamanským bubnem, důležitou roli a tvoří tak základní prvek šamanské výbavy.

Dotazovaným jsem dále pokládala otázku týkající se funkce šamana ve společnosti. Navazuje tedy na otázku předchozí. Přičemž nejvíce se dotazovaní shodovali v tom, že šaman má funkci léčitelenskou. „*Myslím, že má především funkci léčitele*...“¹³⁷ „*Dokáže člověku bez pomoci léků dopomoci k uzdravení*...“¹³⁸ Několik respondentů zde zdůraznilo, že šaman dovede léčit nejen tělo, ale také duši. „*Uvádí v soulad energii lidí a přírody, léčí choroby duše i těla např. uvedením do transu, kdy dojde k uvolnění (odbourání ega) a následnému objevení skryté příčiny v podvědomí, pomůže pacientovi problém pojmenovat a to již je polovina uzdravení*.“¹³⁹ „*Hlavně ve společnosti zastává funkci léčitele těla i duše*.“¹⁴⁰ Nejčastěji tedy dotazovaní viděli funkci šamana jako léčitele, který oplývá schopnostmi, jež mu umožňují vyléčit člověka komplexním způsobem. Šaman se tedy dle mých respondentů nezaměřuje pouze na léčení běžných chorob, ale je schopen vyléčit i různé duševní nemoci.

Dalším většinovým rysem odpovědí ohledně funkce šamana ve společnosti, byla komunikace šamana s duchy. „*Zprostředkovává komunikaci mezi lidmi a duchy, protože právě šaman se může s duchy dorozumívat*.“¹⁴¹ „*Zprostředkovávat spojení mezi lidmi a duchy a tímto lidem také pomáhat*.“¹⁴² Odpovědi na tuto otázku jsou tedy v rozporu,

¹³⁴ Martin, 21 let, FHS.

¹³⁵ Martin, 21 let, FHS.

¹³⁶ Iveta, 22 let, ČVUT.

¹³⁷ Šimon, 24 let, FHS.

¹³⁸ Lenka, 22 let, ČVUT.

¹³⁹ Zuzana, 26 let, FHS.

¹⁴⁰ Lenka, 22 let, ČVUT.

¹⁴¹ Karolína, 23 let, FHS.

¹⁴² Igor, 25 let, FHS.

protože více dotazovaných odpovědělo, že funkce šamana je komunikovat s duchy. Naopak u otázky týkající se definice šamanismu, spojení s duchy zmínilo pouze minimum respondentů.

Co se týká náboženské funkce šamana, tak se výpovědi respondentů zcela genderově rozešly. Pouze ženy se u této otázky zmínily o tom, že šaman má nějakou „náboženskou“ funkci či může dát nějaký smysl existenci člověka stejně, jako to podle nich dělá náboženství. *„Funkce šamana je asi podobná, jako u náboženství, zahnat strach a obavy z neznámých a divných jevů. Nějak se vyrovnat se smrtí.“*¹⁴³ *„Jeho funkce je úplně stejná jako v dnešní době náboženství – tj. berlička.“*¹⁴⁴ *„Řeší problémy, myslím, že oblbuje lidi a oni tomu věří, dává jim nějaký smysl existence...“*¹⁴⁵ Dotazované tedy vnímali v této souvislosti šamana spíše negativně jako někoho, kdo má moc ovlivňovat lidi, a přestože jim může pomoci, jeho praktiky jsou spíše podvodné.

Respondenti ve svých výpovědích zmínili také vysoké postavení šamana v kmeni, tím pádem jeho vedoucí funkci, jenž uvnitř kmene vykonává. *„Má vedoucí funkci, ostatní ho poslouchají, uznávají, může být až mysticky zbožňován.“*¹⁴⁶ *„... je na vysokém společenském postavení a přispívá tak k jasnému určení její hierarchie.“*¹⁴⁷ Celý kmen chová tak k šamanovi úctu a přistupuje k němu jako k někomu, kdo má moc.

Pouze několik málo dotazovaných odpovědělo, že šamanova úloha či funkce je harmonizovat společnost. Šaman má tedy *„vytvářet duchovní rovnováhu ve společnosti.“*¹⁴⁸ *„Má zharmonizovat společnost...“*¹⁴⁹ Tito respondenti, které spojovalo kromě podobného názoru na funkci šamana ve společnosti také to, že se nenarodili v Praze, tedy vnímali jako hlavní úlohu šamana jeho udržování rovnováhy ve společnosti. Šaman pro ně představoval někoho, kdo vytváří její řád, aby tak mohla fungovat.

¹⁴³ Monika, 23 let, ČVUT.

¹⁴⁴ Helena, 26 let, FHS.

¹⁴⁵ Lucie, 22 let, ČVUT.

¹⁴⁶ Tereza, 22 let, ČVUT.

¹⁴⁷ Tomáš, 25 let, FHS.

¹⁴⁸ Petr, 26 let, ČVUT.

¹⁴⁹ Helena, 26 let, FHS.

8.3. RITUÁL

Ve své analýze jsem se po té zaměřila na další výzkumný okruh - rituál – přesněji řečeno jeho charakteristiku. Dotazovaných jsem se ptala: „Co je to rituál?“. I zde platí, že definice rituálu není zcela snadná. Mě však zajímalo, zda se budou definice respondentů naprosto lišit nebo naopak v něčem shodovat s těmi, které jsem jmenovala v teoretické části.

Nejčastěji se dotazovaní shodovali v tom, že rituál je nějaká opakující se či pravidelná činnost. „*Pravidelná, opakující se činnost...*“¹⁵⁰ „*Neustále se opakující činnost při nějaké příležitosti.*“¹⁵¹ V této souvislosti se také objevilo použití slova „obřad“, jako synonymum slova „rituál“. „*Rituál je nějaký obřad, co se opakuje.*“¹⁵²

Když se respondenti zamýšleli nad tím, proč je rituál opakující se činnost, většinou odpověděli, že je to proto, aby mohla společnost nějakým způsobem fungovat. Odpovídali tak ale pouze studenti humanitního oboru vysoké školy. Je tedy zřejmé, že s tímto pojmem přišli pravděpodobně během svého dosavadního studia do styku, na rozdíl od studentů technické vysoké školy. „*...činnost, která má zajistit nějaký přirozený řád...*“¹⁵³ „*A tím, že se opakuje vlastně udržuje společnost v chodu.*“¹⁵⁴ „*Je to určitý postup, kterým se lidé snaží uvést věci do stavu v jakém „standardně“ mají být, je to sledování vzoru.*“¹⁵⁵ Dotazovaní studenti FHS vnímali opakování rituálu jako nutnost pro chod společnosti.

Důležitým faktorem v odpovědích je, že respondenti reflektovali rozdíl mezi tím, co znamenal rituál dříve a co představuje tento pojem dnes. Význam rituálu se podle nich v moderní společnosti již vytratil. „*Význam v moderní společnosti se ale změnil a už se nevztahuje k nadpřirozenému, ale spíše ke stereotypním činnostem, jako je například ranní cigareta, nebo čaj o páté.*“¹⁵⁶ „*Dnes se bere jako rituál činnost, kterou děláme pravidelně, nebo například věc kterou uděláme pro štěstí.*“¹⁵⁷ Tato skupina dotazovaných chápala význam rituálu v kontextu dnešní doby jako něco odlišného tomu, co znamenal v minulosti. Dříve tak rituál byl vnímán jako něco posvátného, něco, co vybočuje z běžného života především svým slavnostním charakterem. Dnes však lidé tento pojem používají pouze k tomu, aby tak označili jakoukoliv pravidelnou činnost.

¹⁵⁰ Šimon, 24 let, FHS.

¹⁵¹ Aleš, 22 let, ČVUT.

¹⁵² Iveta, 22 let, ČVUT.

¹⁵³ Šimon, 24 let, FHS.

¹⁵⁴ Karolína, 23 let, FHS.

¹⁵⁵ Eva, 24 let, FHS.

¹⁵⁶ Martin, 21 let, FHS.

¹⁵⁷ Monika, 23 let, ČVUT.

V některých odpovědích se shodně objevilo, že v minulosti byly za rituál považovány například oběti. „Akt, kterým například dává oběti "Bohu" a podobně.“¹⁵⁸ „...já bych si představila, že je rituál třeba obětovat nějaký zvíře a u toho hopsat kolem ohně, aby byla dobrá úroda...“¹⁵⁹ V tomto případě převládala u odpovědí shoda také v tom, že rodiče několika z těchto dotazovaných jsou zaměstnání v lékařském oboru.

Někteří studenti technického oboru vysoké školy se domnívali, že rituály vykonávali lidé dříve, když chtěli o něco poprosit bohy. Zatímco v dnešní době považovali za rituál například „...činnost, kterou děláme pravidelně, nebo například věc kterou uděláme pro štěstí.“¹⁶⁰

Pouze malá část dotazovaných si rituál dávala do spojitosti s něčím „mystickým“, jednalo se navíc pouze o ženy. „...činnost, která je podložena mystičnem.“¹⁶¹ „No mně přijde, že rituál zní víc mysticky...“¹⁶² Není přitom úplně zřejmé, co tímto pojmem dotazované mínily. Podle odpovědí se však nejspíše jednalo o spojení pojmu „rituál“ s „tajemnem“, jímž je provádění rituálu opředeno.

Celkově se dá říci, že u formulací týkajících se charakteristiky rituálu byl poměrně výrazný rozdíl mezi výpověďmi studentů FHS a ČVUT. Zatímco studenti humanitního oboru používali definice, které byly často shodné nebo se alespoň blížily definicím rituálu z antropologického pohledu¹⁶³, studentům technických oborů byly povětšinou tyto definice cizí. Jeden z respondentů, studující FHS, mi na otázku, co je to rituál, odpověděl takto: „Je to nějaká posvátná činnost, kde je předem daný její průběh. A tím, že se opakuje vlastně udržuje společnost v chodu.“¹⁶⁴

Dotazovaní, kteří studují FHS několikrát zmínili také přechodové rituály podle Arnolda van Gennepa. „Rituální úkony doprovázejí změny ve společnosti. Rituály jsou tedy společností uznávané úkony, které mají zmírnit dopad nějaké změny.“¹⁶⁵ „...přechod z jednoho statusu do druhého, jako např. chlapec – dospělý muž.“¹⁶⁶ „Jedná se často také o věci, které se dějí v životě člověka poprvé – narození, svatba, promoce, pohřeb atd.“¹⁶⁷ Je zřejmé, že tito respondenti se během svého studia s tématem rituálu setkali a je jim

¹⁵⁸ Monika, 23 let, ČVUT.

¹⁵⁹ Simona, 22 let, ČVUT.

¹⁶⁰ Monika, 23 let, ČVUT.

¹⁶¹ Lenka, 22 let, ČVUT.

¹⁶² Simona, 22 let, ČVUT.

¹⁶³ Např. Podle Murphyho je rituál inscenovaná událost, která se vždy řídí standardními předpisy. Při této náboženské události je nutná účast skupiny, dokonce je klíčová, protože dochází k jejímu spojení s posvátnými silami.

¹⁶⁴ Karolína, 23 let, FHS.

¹⁶⁵ Helena, 26 let, FHS.

¹⁶⁶ Tomáš, 25 let, FHS.

¹⁶⁷ Eva, 24 let, FHS.

celkově bližší, než studentům ČVUT.

Několik málo respondentů pak vnímalo rituál v souvislosti s vírou či náboženstvím. Jednalo se přitom opět pouze o studenty FHS. „*Původní funkce souvisí s vírou a pravidelnými obřady, například vítání slunovratu a podobně.*“¹⁶⁸ „*Souhrn symbolických praktik spojených například s náboženstvím.*“¹⁶⁹ Tito dotazovaní ve svých výpovědích uvedli, že rituál je tedy náboženská událost¹⁷⁰, je to něco, co se vymyká z běžného života.

8.3.1. Funkce rituálu

Zajímalo mě také, jakou funkci má rituál podle dotazovaných, a také jakou funkci má v dnešní době. Je třeba říci, že s touto otázkou si mnoho dotazovaných nevědělo rady, protože nepochopili její smysl a možná právě proto u této otázky, týkající se rituálu a jeho funkce, nebyla v odpovědích příliš velká shoda.

Nejčastější odpovědí respondentů bylo, že rituály vykonáváme proto, abychom měli štěstí. Takto odpověděli ovšem pouze studenti ČVUT. „*Vyvolává pocit, že může přinést štěstí a nějak pomoci.*“¹⁷¹ To, že rituál vykonáváme pro štěstí, pokládali však studenti za jeho současnou funkci. „*Dnes se bere jako rituál činnost, kterou děláme pravidelně, nebo například věc kterou uděláme pro štěstí.*“¹⁷² „*Dnes lidé dělají rituály taky - pro štěstí...*“¹⁷³ Studenti technické VŠ tedy většinou považovali za rituál z dnešního pohledu něco, co děláme, abychom měli štěstí.

Důležitým faktorem, na který několik dotazovaných poukázalo, je rituál jako kolektivní záležitost, kdy je nutná účast skupiny lidí. „*...účastníci tím mají pocit sounáležitosti.*“¹⁷⁴ „*Při rituálech sdílejí lidé ty samé pocity a o to je pak ta situace silnější.*“¹⁷⁵ „*... často se jedná o kolektivní záležitost...*“¹⁷⁶ Respondenti si uvědomovali důležitost rituálu jakožto kolektivní události, která udržuje společnost pohromadě. „*...upevňuje společnost...účastníci tím mají pocit sounáležitosti.*“¹⁷⁷ „*funkce může*

¹⁶⁸ Martin, 21 let, FHS.

¹⁶⁹ Igor, 25 let, FHS.

¹⁷⁰ Murphy, R., Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 186.

¹⁷¹ Václav, 25 let, ČVUT.

¹⁷² Monika, 23 let, ČVUT.

¹⁷³ Simona, 22 let, ČVUT.

¹⁷⁴ Karolína, 23 let, FHS.

¹⁷⁵ Lenka, 22 let, ČVUT.

¹⁷⁶ Igor, 25 let, FHS.

¹⁷⁷ Karolína, 23 let, FHS.

*spočívat i v udržení určité společnosti pohromadě.*¹⁷⁸ Z odpovědí tedy vyplývá, že je rituál kolektivně vykonáván a tím udržuje společenskou organizaci v chodu.

Někteří považovali za hlavní funkci rituálu funkci psychologickou. *„Funkce je psychologická, k správnému chodu věcí...“*¹⁷⁹ *„Funkce je především psychologická. Lidé si rituály navozují pocit, že budou úspěšní v nějaké následující činnosti a naopak když rituál neprovedou, mají z toho špatný pocit.“*¹⁸⁰ Je tedy zřejmé, že každý vnímal onu psychologickou funkci trochu jinak. Někteří studenti uvedli, že díky vykonávání rituálů může společnost správně fungovat, jiní naopak vnímali funkci rituálu z osobního hlediska – pokud člověk vykoná nějaký rituál, má pak větší šanci uspět, neuvědomovali si tak jeho kolektivní význam.

I u této otázky se v některých odpovědích objevila návaznost na přechodové rituály podle Arnolda van Gennepa. Bylo to ovšem pouze u studentů FHS. *„Přechod z jednoho stavu do druhého statutu jednotlivce, ale třeba i ukončení a zahájení Nového roku.“*¹⁸¹ *„Je to svým způsobem oslava člověka a jeho konání, obřad při kterém si uvědomoval svou jedinečnou úlohu ve společnosti - narození, křtiny, vstup do dospělosti, svatba, pohřeb...“*¹⁸² Studenti humanitně zaměřené vysoké školy zdůraznili funkci přechodových rituálů, které se objevují v okamžicích života, kdy se nějakým způsobem mění status jedince nebo nastává nějaká změna, jež se týká celé společnosti.

Rozdílné názory převládaly u otázky, zda má rituál dnes stejnou funkci jako měl kdysi nebo v dnešní době již zastává funkci úplně jinou. *„...rituál je všudypřítomný a jeho funkce je stále stejná.“*¹⁸³ *„Dnes je podle mě stejná funkce rituálu jako kdysi...“*¹⁸⁴ *„Myslím si, že funkce rituálů je ve své podstatě stejná jako v minulosti.“* Spíše převládal názor, že funkce rituálu je stále stejná, i když se objevily i názory opačné. Ty byly spojeny s tím, že v dnešní době sice rituály vykonávány jsou, ale lidé si už neuvědomují jejich význam. *„Ale původní funkce se vytrácí, lidé si neuvědomují význam rituálů, které provádí.“*¹⁸⁵ *„Dnes už se asi vytratil ten původní smysl, a i když lidé stále dělají některé rituály, tak kolikrát ani neví proč.“*¹⁸⁶ *„Dnes bohužel vykonáváme vše mechanicky, bereme jako samozřejmost a naše konání je automatické a jakoby beze smyslu...zůstaly vlastně pouze dva*

¹⁷⁸ Igor, 25 let, FHS.

¹⁷⁹ Šimon, 24 let, FHS.

¹⁸⁰ Jiří, 24 let, FHS.

¹⁸¹ Tomáš, 25 let, FHS.

¹⁸² Zuzana, 26 let, FHS.

¹⁸³ Helena, 26 let, FHS.

¹⁸⁴ Iveta, 22 let, ČVUT.

¹⁸⁵ Šimon, 24 let, FHS.

¹⁸⁶ Karolína, 23 let, FHS.

*významnější svátky a to Vánoce a Velikonoce a i u těch si mnozí nejsou jistí významem.*¹⁸⁷ Tyto odpovědi tak spojoval názor na rituály, které v dnešní době už ztratily původní význam, přestože je lidé stále vykonávají. Mnoho rituálů se již z dnešní společnosti vytratilo a u těch, které zbyly, není už lidem známý jejich obsah. Vykonávají je tak, aniž by tušili proč tomu tak je.

Další důležité funkce rituálu se v odpovědích objevily obvykle pouze u jediného respondenta z dvaceti. Pouze jediný dotazovaný zmínil, že rituál má také náboženskou funkci. *„Tou náboženskou funkcí myslím, že podporuje něco jako náboženské cítění a účastníci tím mají pocit sounáležitosti.*“¹⁸⁸ A jen jeden z dotazovaných studentů řekl, že rituál je něco výjimečného či slavnostního, co se vyčleňuje z běžného každodenního života: *„Vyznačuje důležité nebo zvláštní události od každodenního dění.*“¹⁸⁹

8.3.2. Dodržování rituálu

Respondentů jsem se dále ptala na to, zda oni sami dodržují nějaký rituál nebo mají pocit, že vykonávají něco, co by se rituálem dalo nazvat. Nejzajímavější u odpovědí na tuto otázku je, že ve většině případů dotazovaní považují za rituál něco zcela odlišného, než co uvádějí v definicích rituálu v předešlé kapitole. Studenti obou studijních zaměření tedy ve většině případů nevztahují svou vlastní definici toho, co je rituál na něco, co vykonávají ve svém vlastním životě.

Z toho tedy vyplývá, že při samotné otázce na to, co je to rituál, se dotazovaní nad tímto pojmem zamysleli a v mnoha případech se pak blížili antropologickým definicím rituálu. Když ale měli sami pojmenovat něco, co dělají a co by mohlo být nazváno rituálem – buď nic takového nenašli: *„Nic, čemu by se dalo říci „rituál“, nedodržuji.*“¹⁹⁰ *„Nedodržuji. Nevidím v tom pro svou osobu žádný smysl.*“¹⁹¹, a nebo za rituál označili nějakou pravidelnou činnost bez jakýchkoliv dalších atributů. *„...mě přijde jako rituál i každodenní činnost...Pro mě to znamená něco, co dělám opakovaně.*“¹⁹² Mnoho dotazovaných uvedlo jako svůj rituál například ranní kávu, jednalo se přitom o studenty, kteří žijí celý život v

¹⁸⁷ Zuzana, 26 let, FHS.

¹⁸⁸ Karolína, 23 let, FHS.

¹⁸⁹ Eva, 24 let, FHS.

¹⁹⁰ Igor, 25 let, FHS.

¹⁹¹ Ondřej, 26 let, FHS.

¹⁹² Lucie, 22 let, ČVUT.

Praze. „Denně piji kávu minimálně jednou denně.“¹⁹³ „...třeba, že si dám ráno kafe.“¹⁹⁴

Rituál, nikoliv podle jejich vlastní teoretické definice, ale takový, který praktikují, je tedy pro tyto dotazované něco, co dělají pravidelně.

Vzhledem k tomu, že několik mých respondentů byli sportovci, uvedli jako své rituály některé činnosti, které se týkají právě sportu. „Před zápasem si dávám sprchu, před nástupem si loknu Alpy a šňupnu šňupací tabák, na hřiště většinou chodím pátý od konce.“¹⁹⁵ „Před zápasem si pouštím stejné písničky.“¹⁹⁶ Rituál byl tedy pro tyto dotazované spojen s činnostmi, které se odehrávají bezprostředně před sportovní událostí.

Zřejmě proto, že dotazovaní byli z řad studentů, jejich „rituály“ se často vztahovaly ke zkouškám. „Můj rituál je možná to, že večer před dalším dnem, kdy se pro mě odehrává nějaká významná věc (zkouška, pohovor, i třeba rande) si na židli připravím oblečení, co si obleču, od ponožek, po korálky a přívěsky, abych ráno tím nemusela ztrácet čas a myšlenky a mohla se soustředit na tu důležitou věc.“¹⁹⁷ „Důležité testy a rysy ve škole rýsuju tužkou po dědečkovi, který byl v profesi i jako člověk mým vzorem a díky kterému architekturu vůbec dělám.“¹⁹⁸ „Ano, nosím si sebou na písemky a zkoušky občas nějaký talisman.“¹⁹⁹ Studenti tedy za svůj rituál v tomto případě označili pravidelné činnosti, které vykonávají vždy před zkouškou či nějakou jinou důležitou událostí, jež je čeká.

Pouze malé množství dotazovaných uvedlo, že rituálem, jež dodržují, jsou například vánoce nebo velikonoce. „A nebo třeba vánoce nebo velikonoce, ty dodržuju.“²⁰⁰ „Myslím si, že skoro každý člověk je zapojen do nějakého rituálu, a ne do jednoho, třeba každoroční oslava narozenin.“²⁰¹

Vánoce i velikonoce přitom například van Gennep²⁰² řadí mezi přechodové rituály. Jen malý počet dotazovaných však tyto dva svátky považovalo za rituál.

¹⁹³ Tomáš, 25 let, FHS.

¹⁹⁴ Lucie, 22 let, ČVUT.

¹⁹⁵ Václav, 25 let, ČVUT.

¹⁹⁶ Aleš, 22 let, ČVUT.

¹⁹⁷ Monika, 23 let, ČVUT.

¹⁹⁸ Simona, 22 let, ČVUT.

¹⁹⁹ Karel, 22 let, ČVUT.

²⁰⁰ Karolína, 23 let, FHS.

²⁰¹ Eva, 24 let, FHS.

²⁰² Van Gennep, A., Přechodové rituály.

8.4. POVĚRA

Dotazovaných jsem se v rozhovorech ptala, co je to pověra a zajímalo mě také, zda nějaké z pověr věří (případně jaké konkrétně).

Nejvíce respondentů se shodovalo v tom, že pověra je něco, co nemá žádný „reálný“ či „racionální“ základ. Dotazovaní v souvislosti s pověrami často používali stejná nebo alespoň podobná slovní spojení. „...vyprávění, kterému lidé věří, aniž by bylo postaveno na nějakém racionálním základu.“²⁰³ „...lidová moudrost nezakládající se na reálném základě.“²⁰⁴ Naprostá většina dotazovaných považovala pověry za nepravdivé či vymyšlené. Studenti z obou vysokých škol v rozhovorech potvrdili, že je pro ně pověra zkrátka „klamná víra“²⁰⁵ v něco. „Pověra je nějaký příběh o něčem, co se údajně stalo, ale není to pravdivé.“²⁰⁶ „Víra v nepravdivé cyklicky se objevující jevy.“²⁰⁷ „Obecně známý fakt nezakládající se na pravdě.“²⁰⁸ Je tomu tak možná proto, že pověra pochází z dávných dob a se současností už toho mnoho společného nemá. „Dle mého pramení z doby, kdy si lidé spoustu věcí neuměli vysvětlit a přisuzovali jim proto nadpřirozený význam...“²⁰⁹ „V současnosti jsou převažujícím počtem lidí brány jako přežitky starších dob.“²¹⁰ Pověra je tedy pro dotazované něco, co je možné nazvat například lidovou moudrostí. Někteří respondenti zaměnili pojem pověra s legendou. „Legenda, které můžu věřit, i když vím, že nemá reálný nebo opodstatněný základ.“²¹¹ Vyšlo tedy najevo, že někteří respondenti nevnímají rozdíl mezi pověrou a legendou, oba tyto pojmy pro ně představovaly to samé.

Dle mých respondentů přežívá pověra po mnoho generací, aniž by byla založena na reálném základě. „Ustálená, po generace děděná lidová moudrost...“²¹² „Praktiky, věci, kterým se přikládá nějaký důraz už po generace...“²¹³ „Pověra je něco, co přežívá po generace...“²¹⁴ Většinou si lidé pověry prostě předávají dál, a tak se šíří, aniž by někdo mohl dokázat, že se něco takového v minulosti skutečně stalo. Tento názor převládá

²⁰³ Karolína, 23 let, FHS.

²⁰⁴ Ondřej, 26 let, FHS.

²⁰⁵ Igor, 25 let, FHS.

²⁰⁶ Iveta, 22 let, ČVUT.

²⁰⁷ Martin, 21 let, FHS.

²⁰⁸ Aleš, 22 let, ČVUT.

²⁰⁹ Zuzana, 26 let, FHS.

²¹⁰ Eva, 24 let, FHS.

²¹¹ Tereza, 22 let, ČVUT.

²¹² Ondřej, 26 let, FHS.

²¹³ Helena, 26 let, FHS.

²¹⁴ Karolína, 23 let, FHS.

především u dotazovaných, jejichž jeden z rodičů je učitelem na základní nebo střední škole.

Přestože u dotazovaných převládal výše zmíněný názor, podle několika málo dalších respondentů je pověra naopak založena na něčem reálném, na něčem, co se v minulosti skutečně stalo. Tohoto názoru byli však pouze studenti ČVUT. „*Pověra je například příběh, který je možná založen na skutečných událostech...*“²¹⁵ „*Možná to vzniklo na základě reality, že se něco stalo více lidem, pak se to mezi nimi rozneslo a začalo se tomu věřit.*“²¹⁶ Základ pro vznik pověry tedy tvoří nějaká událost z minulosti, o které si lidé mezi sebou vyprávěli.

Podle některých dotazovaných je tu pověra od toho, aby nás zastrašila nebo odradila. „*...příběh...Povídá se, aby zastrašil nebo odradil.*“²¹⁷ „*Nějaká všeobecně známá říkanka, která se snaží člověka poučit nebo od něčeho zastrašit.*“²¹⁸ Pověry jsou tedy podle této skupiny respondentů proto, aby nás o něčem poučily nebo nás od něčeho odradily. Mají nám usnadnit život a ubránit nás od toho „špatného“.

Zda dnešní vysokoškolští studenti věří na pověry, bylo dalším předmětem mého výzkumu. U této otázky jsem se setkala s největší shodou odpovědí a to bez rozdílu oboru studia, pohlaví či místa narození. Respondenti ve většině případů odpověděli velice stručně, že žádné z pověr nevěří.

V odpovědích vysokoškolských studentů tedy panuje co se týče pověr největší shoda. Ta se týká především jejich nedůvěry v pověry. Nedůvěra se projevuje především v jejich jednoznačném postoji k pověrám, a to vyjádřeno slovy respondentů: „*Nevěřím žádné z pověr.*“²¹⁹ „*Nevěřím na pověry.*“²²⁰

Naprostá většina respondentů se v otázce, zda věří na pověry vyjádřila stručně a bez zaváhání. Ihned zamítli možnost, že by některé z pověr přikládali důležitost. Dokonce se dá říci, že věřit některé z pověr vnímali jako něco negativního. Dotazovaní tedy považovali pověry za iracionální přežitek a neviděli jediný důvod, proč by pověrám měli věřit.

Pouze malá část respondentů zaujímala vůči pověrám nejednoznačný postoj. „*Spíš*

²¹⁵ Monika, 23 let, ČVUT.

²¹⁶ Lenka, 22 let, ČVUT.

²¹⁷ Monika, 23 let, ČVUT.

²¹⁸ Simona, 22 let, ČVUT.

²¹⁹ Igor, 25 let, FHS.

²²⁰ Ondřej, 26 let, FHS.

*moc nevěřím.*²²¹ „...věřím spíš tak napůl.“²²² „Ani se nedá říct, že věřím...“²²³ Tato skupina respondentů neodpovídala jednoznačným způsobem „ne, nevěřím“, ale spíše si nebyli zcela jisti svým postojem vůči pověrám. Úplně tak nevyklučovali, že by nevěřili na pověry, zároveň ale nemohli jednoznačně potvrdit ani pravý opak. Svůj postoj charakterizovali respondenti na příkladech konkrétních pověr takto: „*Třeba to s tou černou kočkou přes cestu, včera nám přeběhly přes cestu dvě a nic se nestalo. Určitě si toho všimnu a řeknu si, snad se nic nestane, ale jinou cestou bych kvůli tomu nejela.*“²²⁴ „*Třeba když je pátek 13., víc si toho data všimnu.*“²²⁵ Ačkoliv se dotazovaní přikláněli spíše k té variantě, že pověrám nevěří – při hlubším zauvažování museli připustit určitý význam, který připisují některým známým pověrám. Postoj těchto respondentů by se dal nejlépe charakterizovat tak, že zkrátka jejich pozornost upoutá nějaký fakt, který patří k známým pověrám, například je-li pátek 13. nebo jim přes cestu přeběhne černá kočka.

V odpovědích pouze několika málo jednotlivců se projevilo, že na pověry v podstatě věří, přičemž se jednalo pouze o ženy. „...řekla bych ale, že určitě na nějakou věřím.....*Třeba, že střepy přináší štěstí.*“²²⁶ „*Je jích více, kupodivu skoro vždy fungují. Například, svědí levé oko – bude zle, spadla lžice u stolu – někdo přijde, rozsype se sůl – bude hádka atd.*“²²⁷ Tato malá skupina respondentek, které se narodily v Praze a celý život zde žijí, přiznala svou víru v pověry a jmenovaly také některé konkrétní, které jsou jim známé, a jimž věří. Nejčastěji studentky uváděly černou kočku přes cestu, jež přináší smůlu. „*Když přeběhne černá kočka přes cestu, vzpomenu si na známou pověru, že přinese člověku neštěstí.*“²²⁸ „*nebo černá kočka přes cestu.*“²²⁹ Ale respondentkám vyvstaly na mysl i různé jiné pověry, kterým více méně věří a v příslušné situaci reagují tak, jak se má nebo by se mělo. „...*když potkám kominíka - chytnu si knoflík, abych měla štěstí, protože toho není nikdy dost.*“²³⁰

²²¹ Iveta, 22 let, ČVUT.

²²² Karolína, 23 let, FHS.

²²³ Zuzana, 26 let, FHS.

²²⁴ Simona, 22 let, ČVUT.

²²⁵ Lenka, 22 let, ČVUT.

²²⁶ Lucie, 22 let, ČVUT.

²²⁷ Eva, 24 let, FHS.

²²⁸ Helena, 26 let, FHS.

²²⁹ Karolína, 23 let, FHS.

²³⁰ Zuzana, 26 let, FHS.

8.5. ZVYK

Předmětem zájmu dále bylo zjistit, jak respondenti z řad vysokoškolských studentů charakterizují zvyk nebo obyčej. Nejvíce studentů se v otázce týkající se obyčejů, shodlo v tom, že zvyk je něco, co děláme opakovaně. Ve většině případů respondenti popsali zvyk jako opakující se činnost nebo určitý zaběhnutý vzorec chování. „Zvyk je např. činnost, kterou provozuje člověk pravidelně...“²³¹ „Pravidelně prováděná činnost.“²³² „Neustále opakovaný vzorec chování...“²³³ Skupinu dotazovaných, pro něž byl zvyk opakující se činností, spojovalo také to, že v současné době žijí v Praze, ale původně pocházejí z jiného města v Čechách.

Dotazovaní sdíleli rovněž názor na to, odkud zvyky pocházejí. Zvyky se podle nich předávají z generace na generaci, představují něco, co jsme mohli zdědit od našich předků. „Od generace ke generaci se předávající „styl“ chápání věci nebo postupu.“²³⁴ „Ustálený, často zděděný způsob řešení určitých životních situací...“²³⁵ Zvyky a obyčeje většinou musí dodržovat větší skupina lidí, a tím se „předávají dál a dál“.²³⁶

A proč tedy lidé, dle mých respondentů, zvyky dodržují? Podle dotazovaných studentů to může být z několika důvodů. „Napomáhá nám tyto situace lépe zvládat.“²³⁷ „...může sloužit i k uvolnění člověka nebo skupiny lidí.“²³⁸ „Přináší mu spokojenost...“²³⁹ Odpovědi na otázku týkající se důvodu dodržování zvyků, se tedy různily. Podle některých se zvyky dodržují proto, aby byl jedinec schopen lépe zvládat určité životní situace, což mu umožní právě konkrétní vzorec, podle něhož se může zachovat. Dalším důvodem, proč lidé lpí na dodržování zvyků může být i určitá nutnost – lidé je udržují proto, že se bojí, co by přišlo v případě porušení některého ze zvyků.

Zde se dostáváme k další časté odpovědi mých dotazovaných. Respondenti ve svých výpovědích několikrát zdůraznili, že mnoho zvyků lidé dnes dělají, aniž by věděli, proč tomu tak je.²⁴⁰ „Určité chování, které nemá žádné logické zdůvodnění, přitom se ho

²³¹ Monika, 23 let, ČVUT.

²³² Martin, 21 let, FHS.

²³³ Helena, 26 let, FHS.

²³⁴ Eva, 24 let, FHS.

²³⁵ Ondřej, 26 let, FHS.

²³⁶ Aleš, 22 let, ČVUT.

²³⁷ Ondřej, 26 let, FHS.

²³⁸ Tomáš, 25 let, FHS.

²³⁹ Lenka, 22 let, ČVUT.

²⁴⁰ To samé už bylo řečeno také v kapitole zabývající se rituálem.

lidé drží.“²⁴¹ „...a my jako moderní jedinci se jich nemůžeme (nebo nechceme) z nějakého podivného důvodu vzdát, a to i přesto, že dnes už třeba vůbec nejsou důležité.“²⁴² Je tedy zřejmé, že tato skupina dotazovaných považovala zvyky za určité „bezdůvodně“ vykonávané chování, které dělá většina lidí jen ze setrvačnosti, protože „se to tak dělá“. Znamená to, že vlastně nemají žádné logické vysvětlení pro to, co dělají, jedná se pouze o přežitky pocházející z minulosti.

Vzhledem k tomu, že studenti nejčastěji charakterizovali zvyk stejnými slovy, jako také rituál – jednalo se podle nich o opakující se činnost, je důležité zmínit také souvislost mezi zvykem a rituálem. Pro některé studenty technického oboru vysoké školy byl zvyk synonymem rituálu, rozdíl mezi těmito dvěma pojmy tyto dotazovaní vůbec nevnímali. „Rituál, pravidelně používaný...“²⁴³

Jiný dotazovaný z humanitně zaměřené vysoké školy naopak rozdíl mezi rituálem a zvykem popsal takto: „Myslím to tak, že to lidi dělají pořád a dřív to byl třeba nějaký rituál, ale postupem času se z toho stal spíš zvyk, kdy už nikdo neví, proč to dělá.“²⁴⁴

Všichni dotazovaní v mém výzkumném vzorku se shodli obecně v tom, že zvyky či obyčeje dodržují. Konkrétně uváděli různé běžné činnosti, které vykonávají nějak pravidelně – ať už každý den nebo jednou za určitou dobu. „Každé ráno si musím dát černý čaj.“²⁴⁵ „Napadá mě třeba, že když má někdo z rodiny narozeniny, tak jdeme všichni do restaurace.“²⁴⁶ „V páteční večer navštívit společenskou událost nebo jít zkratka ven.“²⁴⁷ Jednalo se tedy o každodenní činnosti stejně tak, jako o činnosti, které jsou v určitém smyslu slavnostní či výroční.

Co se týče právě slavnostních či výročních událostí, nejčastěji dotazovaní odpovídali tak, že zvyk, který dodržují jsou pro ně vánoce. „ Jo, slavím vánoce.“²⁴⁸ „Dodržuji například Vánoce.“²⁴⁹ Respondenti tak vánoce nepovažovali za výroční rituál, nýbrž za zvyk. V případě vánoc ale někteří upřesnili, že dodržují vánoční zvyky. „Třeba vánoční zvyky – zdobení stromečku, štědrovečerní večeře atd.“²⁵⁰ „Napadají mě pouze zvyky spojené se svátky, jako například teď v době adventní zapalování svíček na

²⁴¹ Igor, 25 let, FHS.

²⁴² Petr, 26 let, ČVUT.

²⁴³ Lucie, 22 let, ČVUT.

²⁴⁴ Šimon, 24 let, FHS.

²⁴⁵ Monika, 23 let, ČVUT.

²⁴⁶ Karolína, 23 let, FHS.

²⁴⁷ Eva, 24 let, FHS.

²⁴⁸ Lucie, 22 let, ČVUT.

²⁴⁹ Jiří, 24 let, FHS.

²⁵⁰ Iveta, 22 let, ČVUT.

*adventním věnci, o štědrém večeru rozkrajování jablíčka, pouštění svíček, polibek pod jmelím apod.*²⁵¹ „A můj zvyk je např. dívání se na pohádky během štědrého dne.“²⁵² Jedná se tedy o zvyky spojené s oslavou vánoc, respondenti uvedli jako své zvyky či obyčeje ty, které jsou spojeny s vánočními svátky.

Někteří respondenti na otázku, zda je nějaký zvyk, který dodržují, odpovídali, že spíše než zvyky mají „zlozvyky“. „Mám mnoho zlozvyků, které nebudu rozvádět.“²⁵³ „Maximálně zlozvyky.“²⁵⁴ „Ano, najde se pár zlozvyků, které dodržuji.“²⁵⁵ Tato skupina dotazovaných studentů viděla své zvyky pouze jako zlozvyky, tedy něco, co vykonávají pravidelně, přestože jim to z nějakého důvodu neprospívá.

²⁵¹ Zuzana, 26 let, FHS.

²⁵² Helena, 26 let, FHS.

²⁵³ Helena, 26 let, FHS.

²⁵⁴ Tereza, 22 let, ČVUT.

²⁵⁵ Igor, 25 let, FHS.

9. Závěr

Šamanismus byl pro většinu dotazovaných studentů téma, o němž měli pocit, že opravdu nic nevědí. Toto téma jim bylo cizí a většinou se domnívali, že v dnešní době se jedná o něco v podstatě nedůležitého. O existenci současných forem šamanismu (jako je např. urbanšamanismus) tedy neměli naprosto žádnou představu. Šamanismus byl studenty považován buď za „primitivního“ předchůdce náboženství nebo léčebnou techniku, která se používala v dávných kulturách, kdy ještě neexistovala dnešní moderní medicína.

Šaman byl nejčastěji považován za léčitele v „primitivních“ kulturách, který má pomoci člověku zbavit se nejen různých tělesných nemocí, ale také navrátit duševní zdraví. Respondenti ho popisovali jako starší osobu, která je ve společnosti uctívána pro svou moudrost a představuje autoritu kmene.

Co se týče charakteristiky rituálu, pro mé respondenty se jednalo zkrátka o nějakou opakující se činnost. Respondenti si uvědomovali, že význam rituálu se v dnešní společnosti vytratil – lidé dnes často vykonávají činnosti, jež by mohly být nazvány rituálem, ale vůbec si neuvědomují, že něco takového dělají. To se projevilo i u respondentů samotných, když na otázku, zda vykonávají něco, co by mohlo být nazváno rituálem, odpovídali buď „ne“, a nebo tak označili nějakou běžnou opakující se činnost.

V charakteristikách pověry se téměř všichni dotazovaní shodovali. Pověra pro ně byla něčím, co nemá „reálný“ základ, klamná víra. Přežívá tím, že se dědí z generace na generaci, aniž by přitom pocházela z něčeho „racionálního“. Pověra je tu od toho, aby nás zastrašila či odradila a tím nám vlastně usnadňuje život, protože nás chrání od toho „špatného“. Nejvíce se studenti shodovali v tom, že na žádné pověry nevěří. Přestože některé pověry znali, odmítali ve většině případů připustit, že by se podle nich řídili. Tento jednoznačný postoj se projevoval také v tom, že pověrám nepřikládali naprosto žádnou důležitost, dokonce je považovali za přežitek z minulosti.

Zvyk či obyčej byl pro dotazované nejčastěji prostě nějaká opakující se činnost. Jednalo se tak většinou o stejnou odpověď jako u charakteristiky rituálu. V této souvislosti jsem také zjistila, že studenti technického zaměření nepociťovali žádný rozdíl mezi pojmy „rituál“ a „zvyk“. Zvyky se dle respondentů, stejně tak jako pověry, předávají z generace na generaci a tím existují dál a dál. Studenti potvrdili, že zvyky (na rozdíl od rituálů) dodržují. Jsou to pro ně různé více či méně pravidelně opakované činnosti, které vykonávají. Mnoho

dotazovaných ovšem uvedlo, že takovým zvykem jsou pro ně například vánoce. Přičemž tedy vánoce nezařazovali mezi rituály nýbrž mezi zvyky.

Vyšlo tedy najevo, že studenti velice špatně rozlišují mezi jednotlivými pojmy. Přestože v některých charakteristikách se dotazovaní často blížili definicím, které jsem uvedla v teoretické části své práce, ve svém vlastním životě či jednání nedokázali pod tyto charakteristiky zahrnout konkrétní činnosti, jež vykonávají. To, že si neuvědomují rozdíly mezi jednotlivými pojmy, vyšlo najevo nejvíce u charakteristik pojmů „rituál“ a „zvyk“.

Většina dotazovaných mě hned na začátku rozhovoru upozorňovala, že o zkoumané problematice nic neví, a že mi toho nejspíše moc neřeknou. Nakonec se mi alespoň některé z nich podařilo trochu „rozmluvit“ a oni samotní se pak také divili, že tedy přece jenom o šamanismu či rituálech něco vědí.

Jedním z dalších vytyčených cílů bylo také zjistit, zda studenti FHS a ČVUT mají odlišný pohled na témata, kterými jsem se ve své práci zabývala. Na začátku výzkumu jsem předpokládala, že rozdíl bude značný, protože se jedná o dvě zcela odlišné vysoké školy. Daly se tedy předpokládat rozdíly u studentů humanitně zaměřené VŠ a VŠ spíše technického zaměření. Došla jsem však k závěru, že odpovědi se nelišily ani zdaleka tak výrazně, jak jsem se domnívala. Jediná odlišnost byla v tom, že studenti ČVUT byli během rozhovorů více nejistí a častěji hovořili o tom, že o těchto tématech nic nevědí. Dalším rozdílem pak bylo, že studenti FHS se o něco více orientovali v dané terminologii. V samotných odpovědích byly však rozdíly pouze minimální.

10. Použitá literatura

- Bogoras, Waldemar, The Chukchee (Boas F. Ed.), Leiden, Netherlands: Brill, E., J. 1909.
ISBN 9780404581077
- Bowie, Fiona, Antropologie náboženství, 1. vyd., Praha: Portál, 2008.
ISBN 978-80-7367-378-9
- Eliade, Mircea, Šamanismus a nejstarší techniky extáze 1. vyd., Praha: Argo, 1997.
ISBN 80-7203-153-8
- Eliade, Mircea, Slovník náboženství, 1. vyd., Praha: Argo, 2001.
ISBN 80-7203-393
- Eliade, Mircea, Dějiny náboženského myšlení I., 1.vyd, Praha: OIKOYMENH, 2008.
ISBN 978-80-7298-288-2
- Francfort, Henri-Paul, Hamayon, Roberte, The Concept of shamanism: Uses and abuses,
Budapest: Akademiai Kiado, 2001.
ISBN 9789630578660
- Harner, Michael, The Way of Shaman: A guide to power and healing, 2. vyd., Bantam
books, 1982.
ISBN 0-553-20693-1
- Harner, Michael, Tajemství šamanismu, 1. vyd., Bratislava: Eko-konzult, 1984.
ISBN 80-88809-20-7
- Hendl, Jan, Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace, 1. vyd., Praha: Portál,
2005.
ISBN 80-7367-040-2
- Krupková, Jaroslava, Tradice a etnografie., 1. vyd., Praha: Karolinum, 1991.
ISSN 0567-8307

- Lužný, Dušan, Neošamanismus – postmoderní techniky extáze, Religio 3/2, 1995.
- Murphy, Robert, F., Úvod do kulturní a sociální antropologie, 2. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 2006.
ISBN 80-8642925-3
- Narby, Jeremy, Huxley, Andrew, (eds.), Shamans through time: 500 years on the path of knowledge, London: Thames and Hudson, 2001.
ISBN 978-1585420919
- Nárada Mahá Théra, Buddha a jeho učení, 2. vyd., Olomouc: Votobia, 1998.
ISBN 80-7198-341-1
- Nicholson, Shirley, Šamanismus I.: Rozšířená vize reality, 3. vyd., Bratislava: CAD Press, 1994.
ISBN 80-85349-38-8
- Noll, Richard, Shamanism and schizophrenia: A state specific approach to the „schizophrenia metaphor“ of shamanic states, American Ethnologist, 10, str. 443 – 459, 1983.
- Peters, Larry, Price-Williams, Douglass, American Ethnologist, 7, str. 397 – 418, 1980.
- Scheufler, Vladimír, Pověry. O nutnosti jejich mezioborového studia., Národopisná revue 6/4, Praha, str. 185 – 189, 1996.
- Slovník spisovné češtiny, Pro školu a veřejnost, Academia, 2010.
ISBN 978-80-200-1446-7
- Valíček, Pavel, Rostlinné a omamné drogy, 1. vyd., Benešov: Start, 2000.
ISBN 80-8623 1-09-7
- Van Gennep, A., Přejímové rituály, Systematické studium rituálů, 1. vyd., Praha: Lidové noviny, 1997.
ISBN 80-7106-178-6
- Velký sociologický slovník, Sv.II, P-Z, 1. vyd., Praha: Karolinum, 1996.
ISBN 80-7184-310-52

- Vítebsky, Piers, Svět šamanů, 1 vyd., Praha: Knižní klub, 1996.
ISBN 80-7176-303-9
- Walsh, Roger, The World of Shamanism: New Views of an Ancient Tradition, 2. vyd.,
Woodbury Minnesota: Llewellyn Publications, 2007.
ISBN 978-0-7387-0575-0
- Zelený, Mislav, Malá encyklopedie šamanismu, 1. vyd., Praha: Libri, 2007.
ISBN 978-80-7277-276-6

Internetové zdroje:

- <http://www.ayahuasca.com>
- <http://slovník-cizích-slov.abz.cz>
- <http://www.carovnezrcadlo.cz>
- <http://www.urbanshamanism.com>
- <http://www.mocnosti.estranky.cz>
- <http://lucid.rivil.com>
- <http://www.cojeco.cz>